

DCIDOB 96. **Desenvolupament rural a la** **Mediterrània.**

Introducció

Avui en dia, als principals mercats de les nostres ciutats, i en qualsevol època de l'any, es poden comprar fruites i verdures de pràcticament tots els indrets del món. L'estacionalitat dels productes agrícoles esdevé, així, record nostàlgic de passats no molt llunyans i residu de petits comerços rurals. Com a resultat de la globalització dels mercats, aquest fet considerat com a normal, suposa un gir important en l'activitat agrícola dels darrers anys. Els canvis experimentats, extensibles a tot el planeta, representen una forma de fer a la Mediterrània, on hi conflueixen, de manera simplificada, dos móns econòmicament i socialment força separats: la UE i els països mediterranis del sud i de l'est.

A la Mediterrània, potser amb major intensitat que a la resta del planeta, i fins a l'actualitat, on el sòl urbanitzable ha pres un valor exorbitant, el desenvolupament de les ciutats i la història del seu poblament han anat molt lligats –ja des del neolític– a la transformació del paisatge i dels usos del sòl, aquest últim per esdevenir terreny agrícola. Les condicions orogràfiques i climàtiques dels països que conformen la conca –limitades per la gran dependència a l'aigua en una regió on, precisament, aquesta és un bé escàs– han forçat la creació d'una estructura de mosaic, amb una gran diversitat d'aprofitaments que determinen l'heterogeneïtat temporal i espacial de l'ús de l'espai agrícola. En molts països, entre aquests Portugal, Grècia o Espanya –en part a causa de la seva insuficiència productiva i estructural–, s'ha mantingut aquesta mosaicitat; i si bé això ha condicionat una producció més petita, en comparació amb altres països de la UE, també és cert que ha permès la conservació de molts espais naturals i ha ajudat a incrementar-ne la biodiversitat. Aquesta forma de fer, però, s'ha anat perdent al llarg dels anys.

Per entendre el desenvolupament agrícola en l'àmbit europeu hi ha un element clau: la Política Agrícola Comuna (PAC). La PAC ha aconseguit incrementar la productivitat agrícola europea més enllà de l'objectiu de garantir l'autosuficiència alimentària per la qual fou concebuda. I això ho ha fet modificant la forma de producció tradicional cap a una intensificació, causant de determinats efectes *col·laterals* negatius tant ambientals (esgotament de sòls i aqüífers, contaminació, disminució de la biodiversitat agrícola i natural), com socials (pèrdua d'explotacions familiars a favor d'explotacions industrials, reducció de població agrícola o desestabilització de mercats internacionals, en detriment de les poblacions dels països tercers, en particular dels seus veïns mediterranis més pobres).

Les successives reformes de la PAC –la darrera és de 2003– han intentat eliminar o reduir les mancances ambientals i socials mitjançant la creació de mesures agroambientals, que deslliguen les subvencions de la producció, a partir de la desviació de pressupostos cap al desenvolupament rural. Aquest nou concepte incorpora, des d'una perspectiva prou àmplia, el caràcter multifuncional de l'activitat agrícola, on s'inclou, entre d'altres, la preservació del patrimoni cultural i natural.

Aquest *DCIDOB* descriu la situació agrícola actual als països de la Mediterrània i analitza alguns dels elements que expliquen el funcionament del model agrícola dominant, amb els seus èxits, mancances i alternatives, com també el canvi de tendència en la PAC cap al desenvolupament rural.

Tot i que la pressió de la població europea ha estat força insistent pel que fa a les qüestions que li afecten més directament, no ho han estat tant –o no tan sentides– les veus que criden per eliminar la injustícia d'un model agrícola europeu, que manté o incrementa les desigualtats entre el nord i el sud de la Mediterrània. Les propostes de la societat civil encaminades a la protecció de la biodiversitat agrícola, la conservació de l'entorn a partir de la recuperació dels espais agrícoles tradicionals o al canvi de model de cooperació, amb l'obertura dels mercats europeus a les importacions de productes del Sud, són alternatives a tenir molt presents per tal de corregir les deficiències del model agrícola actual, caduc i anacrònic en el món globalitzat del segle XXI.

DCIDOB 96.

Desenvolupament rural a la Mediterrània.

L'activitat agrícola com amodeladora del paisatge.
Perspectiva històrica d'un procés continuat.
Martí Boada

L'ACTIVITAT AGRÍCOLA COM A MODELADORA DEL PAISATGE

PERSPECTIVA HISTÒRICA D'UN PROCÉS CONTINUAT

Martí Boada Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals, Universitat Autònoma de Barcelona

Escenari conceptual ▶ El concepte de paisatge ha estat definit des de sempre per diferents autors amb un debat gens exempt de polèmica. Ens sembla interessant indicar el que recull Pèlachs; aquest geògraf revisa les diferents definicions actuals de paisatge i afirma que el paisatge és essencialment un constructe socioambiental, una raó que no es pot obviar en la relació establerta entre la societat i la natura per comprendre el paisatge (Pèlachs, 2004).

Per a nosaltres el concepte de paisatge tindria moltes coincidències amb la formulació de Turner *et al*; seria la resultant de l'equació: forces inductores de caràcter biofísic, de la qual en sorgeixen les anomenades cobertes del sòl, menys les forces inductores de caràcter socioeconòmic, és a dir, l'apropiació i els usos del sòl; la resultant és allò que s'expressaria en el paisatge com a desenllaç final d'un procés assaonat de complexitat

L'estudi dels canvis, modificacions i transformacions que pateixen els paisatges inclou necessàriament una recerca a dues bandes: la dimensió socioeconòmica i la dimensió natural. Així doncs, no té cap sentit aïllar dos móns que han estat en contínua interacció. Dos móns altrament en revisió, ja que les formulacions considerades avançades tendeixen a desfronteritzar el binomi natura-cultura.

Tanmateix, la necessitat de superació de la diversitat criterial i disciplinària de les teories del paisatge està determinada per la nova situació històrica: el paisatge esdevé un valor a avaluar i a preservar a partir del seu reconeixement més enllà dels debats acadèmics, i amb l'aparició de nous instruments polítics, com és el cas de la Carta Europea del Paisatge.

El paper del paisatge com a element que s'ha de posar en valor sobre el qual cal establir unitats d'escala, el corrobora la UE en el VI Programa Medi Ambient 2010, *el futur a les nostres mans*, en la comunicació de la Comissió al Consell i al Parlament europeus, al Comitè Econòmic i Social i al Comitè de les Regions, que en el Capítol 2.5 "Ambientar les decisions sobre planificació i gestió dels usos del sòl" enuncia que alguns grans impactes ambientals poden ser responsables de la destrucció d'hàbitats i de paisatges.

Crítica al suposat "ordre natural" en els paisatges ▶ L'existència d'un ordre natural ha estat repetidament utilitzada per il·lustrar la magnitud del canvi d'origen humà sobre els paisatges amb l'argument que la causa fonamental del canvi ambiental és la ruptura d'aquests equilibris per part de l'acció humana i l'aparició de nous "ordres naturals". La crítica a aquesta concepció es pot fer des de dos punts de vista: la reflexió crítica sobre aquest "ordre natural" i el pes de la intervenció humana en els processos biofísics (Boada i Saurí, 2002). En primer lloc, el concepte d'ordre natural i les connotacions d'harmonia i estabilitat tendeixen a excloure la historicitat del món biofísic i, per tant, exclouen el conflicte i canvi permanent en els sistemes naturals. Cal considerar la historicitat dels processos biofísics i tendir cap a una nova ecologia fonamentada en el caràcter històric dels fenòmens naturals, que sigui crítica amb la teoria de la successió ecològica i la seva confiança en la predictibilitat dels processos ecològics. En segon lloc, la modificació humana dels processos biofísics qüestiona encara més el poder causal del suposat ordre natural.

Paisatge mediterrani i la dimensió humana de les cobertes i els usos del sòl ▶ En els paisatges mediterranis, per exemple, els processos naturals han estat conscientment modificats per societats humanes fins al punt que difícilment es pot parlar d'una influència autònoma d'aquests processos en la configuració del paisatge. A més, la intervenció humana, que suposadament alteraria l'ordre natural, té en moltes societats tradicionals l'efecte d'introduir una major diversitat d'ambients i d'espècies, ja que enriqueix i diversifica els ecosistemes en fragmentar-los en múltiples estadis successius (Boada i Saurí, 2002).

Les cobertes terrestres han estat històricament modificades pels usos humans, i a l'anàlisi dels seus canvis gairebé sempre cal partir d'un estadi en què l'acció humana és una part indisoluble del paisatge. Ja des del neolític, l'espècie humana és un element que modifica i regu-

► Cultiu d'oliveres. Possible espai Natura 2000. Belianes, Lleida

la les forces inductores de caràcter biofísic. A més, una elevada densitat demogràfica no sempre ha de significar una major alteració ambiental, i alguns paisatges que han suportat i suporten una elevada presència humana poden contenir un medi ric i divers. De fet, alguns paisatges on aquesta presència ha desaparegut es troben en condicions de degradació ambiental, com gran part dels rerepaïsos muntanyencs de la regió mediterrània. La Mediterrània és un bon exemple de constructe socioambiental. Des del punt de vista biofísic presenta unes característiques pròpies entre les quals cal remarcar-ne dues pel seu caràcter clau en relació a la configuració i funcionament dels organismes i sistemes: una reduïda disponibilitat hídrica i una gran disponibilitat lumínica.

El neolític o l'inici de la transformació activa del paisatge ►

Abans del neolític les relacions dels grups d'homo sapiens –recol·lector-caçador– amb el medi eren de caràcter nòmada. La mobilitat dels grups tendria a obeir a factors tèrmics i tròfics a la recerca de les millors condicions ambientals i tèrmiques per viure, desplaçant-se cap al sud davant el fred hivernal i cap al nord amb les altes temperatures. En ambdós casos es pot parlar de processos migratoris estacionals, coincidents amb altres grups de vertebrats, entre aquests, també grans mamífers, és a dir, grans masses de proteïnes, de greixos i de pells. L'estacionalitat també determina un calendari de madures dels fruits silvestres. Vinculat a aquests processos de mobilitat estacional dels grups humans, es produí la dispersió

involuntària de llavors que tindria en l'espècie humana un difusor que progressivament actuaria com a escampador involuntari de biodiversitat.

El llarg i diversificat procés de neolitització, en les seves diferents manifestacions, va representar un canvi clau de les relacions de l'espècie humana amb el paisatge, ja que per primera vegada una espècie va ser transformadora activa del paisatge. La sedentarització representà el punt d'arrencada de les societats modernes. Fins aleshores els paisatges expressaven formes madures i climàtiques, i les variables d'apropiació estaven per davall de la capacitat de càrrega dels paisatges. En aquell moment els grups humans van començar a “desmuntar” o artigar els paisatges madurs per convertir-los en àrees construïdes, conreus o pastures, iniciant un control progressiu del foc i de l'energia primària orientada cap a la producció de vegetals conreats. Durant el llarg procés de domesticació dels animals, es deixà de dedicar els bovins exclusivament per a l'obtenció de recursos alimentaris i es començà a utilitzar la seva força com a energia per al transport de la càrrega i els treballs agrícoles.

Al pla de Barcelona¹ hi ha evidències d'una gran freqüència d'incendis forestals ara fa entre 5.500 i 7.600 anys. Es pensa que aquesta dada és indicadora d'una incipient activitat humana de tala i crema de boscos que aleshores estaven dominats pel roure i l'alzina, però que incorporaven en aquesta època pins, com a conseqüència d'un canvi climàtic que comportà una reducció de la disponibilitat d'aigua. La finalitat d'aquesta activitat humana era disposar de prats humits per a pastura.

Durant la llarga transició neolítica la “petjada ecològica” de la població humana va ser minsa. En tota la Mediterrània probablement no se superaven els tres milions de persones, amb una esperança de vida de poc més de vint anys i un consum per persona d'unes 3.000 quilocalories diàries.

La matriu territorial de la Mediterrània nord i occidental i part del sud tindria un punt d'arrencada rellevant durant la Romanització, un procés que és la resultant d'un sumatori civilitzatori remot. Alguns autors situen l'inici de l'agricultura moderna a la Mesopotàmia sumèria, a partir de la qual es generaria un *crescendo* que incorporaria les notòries aportacions de la Grècia clàssica i dels destacats avenços tècnics i civilitzatoris egipcis. Altrament hi va haver aportacions en temps i intensitats diferents del mosaic de cultures que han caracteritzat la Mediterrània des dels estadis culturals més incipients.

Tanmateix hi ha alguns elements inflexius rellevants per a la comprensió de la conformació dels paisatges mediterranis, com són l'aparició dels primers tractats d'agricultura. Obres com la de Varró i la de Columela² ens aporten una primera literatura escrita sobre l'organització de les pràctiques agrícoles, forestals i ramaderes. Columela mostra en el seu estudi *Dels treballs de camp* –compendi de coneixements previs–, unes tècniques agroecològiques realment significatives. La seva lectura pot esdevenir un interessant exercici de modèstia, ja que posa en evidència que els coneixements actuals, almenys en part, vénen de lluny. No podem deixar de banda aportacions tecnològiques com les de Vitruvi³ a l'arquitectura, en què apareix associada una nova tecnologia de l'aigua, un domini que modificà el territori de forma notable i una ocupació territorial en formes organitzades. Les parets seques representaran una forma d'incrustació paisatgística que tindrà un benefici destacat en l'increment i manteniment de la biodiversitat, esdevenint per als ecosistemes mediterranis unes estructures de suport com a espais-refugi i de reproducció de valor, a hores d'ara, incommensurable.

La Romanització va comportar una intensificació de la mobilitat humana amb la implantació d'una xarxa viària i l'augment de l'activitat marítima. Una mobilitat que incrementà els coneixements i les noves tècniques sobre l'agricultura i representà l'entrada de noves espècies vegetals i animals d'interès alimentari, fuster o remeier. Associat a aquest procés es produí un augment progressiu de presència d'altres organismes vius invasors, especialment plantes, que es van anar instal·lant de forma bioinvasora en el paisatge.

L'“ordenament” urbanístic del territori: Horaci i Cató ▶

Durant la Romanització el territori es vertebrà i s'ordenà: es van establir les primeres qualificacions d'usos del sòl. La intervenció humana damunt del territori i del medi s'intensificà, afavorint el domini humà del territori. Un text destacat sobre la transformació del medi és l'oda d'Horaci, crítica amb el model d'ocupació del territori. El seu contingut podria ser perfectament reconegut com un document de protesta actual, crític amb el model d'ocupació del territori.

A favor dels camps i en contra del luxe de les construccions (Llibre II, Oda 15)

Amb tanta construcció, superbes moles
aviat ens faltaran terrenys per a llaurar.
Amb estanys s'adornen les mansions
quasi com el llac Lucrino de grandària.
Substitueixen amb els plàtans l'om.
Les violes i la murtra i altres plantes ornamentals
en acurades tanques suplanten l'olivera
que donava fruits als antics amos.
S'estenen els boscos, tant que impedeixen
que el sol penetri per les denses capçades...

No fou pas així el que varen prescriure ni Cató ni Romul
ni el que feren els nostres ascendents:
ells tenien vil·les més petites
i possessions públiques més grans;
cap particular es feia pòrtics
i la llei protegia els prats i les pastures.

Horaci

Proposta de Cató: ordenació dels usos del sòl

La Formulació de Cató es va mantenir al llarg de temps. Anterior a la globalització, la distribució espacial dels horts i dels camps es pot relacionar amb el balanç energètic; així, els horts, els regadius, els secans, les pastures i els boscos productors de llenya i carbó van mantenir una distància suficient per tal que la quantitat d'energia despesada en el desplaçament per arribar-hi i en els processos productius no superés l'energia obtinguda en forma de producció. Modernament, a partir de la globalització generalitzada dels mercats es modificà completament l'estructura: el sector primari declinà a favor d'una creixent terciarització a tota la Mediterrània europea.

Més empremta humana en el territori: els impactes humans a poc a poc augmenten ▶ Alguns paisatges de la plana mediterrània més seca, algunes riberes, així com aiguamolls i marjals, van conèixer les primeres transformacions durant el període musulmà, gràcies a les tecnologies de l'aigua que aquesta civilització introduí. Així, alguns aiguamolls del litoral del País Valencià esdevingueren arrossars, i alguns secans regadius: nous conreus, nous paisatges transformats. La tècnica del regadiu potencià la introducció de nous aliments com l'arròs i els cítrics i un element tèxtil: la morera per a la producció del cuc de seda. Durant el llarg procés de feudalització el paisatge experimentà diferents formes d'apropiació. L'increment demogràfic i les formes d'accés a l'explotació de la terra significaren la reducció de paisatges "madurs" mitjançant la rompuda o transformació dels boscos en conreus i pastures. La fusteria de ribera per a la construcció de barques i vaixells, i l'obtenció de pegues i quitrans per a la impermeabilització dels vaixells, van incrementar l'explotació forestal.

A principi del segle IX va aparèixer un tractat primerenc sobre la necessitat de conservar i millorar els boscos. És una ordenança carolíngia per a les possessions reials, que manifestava la preocupació per a la conservació dels recursos forestals. És interessant observar que totes les espècies a repoblar tenen significació alimentària, fustera i remeiera. Convé recordar que, en l'àmbit alimentari, fruits com la castanya i la poma són molt importants en les dietes de les societats preindustrials.

A finals del segle XV es produeix un fet molt rellevant amb implicacions històriques i socials d'ampli abast: l'encontre entre Europa i Amèrica, a partir del qual s'iniciarà un imparable intercanvi actiu i passiu d'espècies vegetals. El 32% de la flora catalana actual procedeix d'Amèrica. De les introduïdes voluntàriament i que han tingut un paper social molt rellevant destaquen el blat de moro i la patata. Aquesta darrera, a partir del segle XIX, tindrà un efecte socioambiental extraordinari: l'èxit tròfic d'aquest tubercle, amb una àmplia implantació en gairebé tota mena de sòls amb unes mínimes aptituds, la seva elevada producció i les seves virtuts alimentàries contribuiran de manera destacada a l'impuls demogràfic i al creixent procés d'industrialització i urbanisme.

Un exemple de canvi en els paisatges lligat a les noves pràctiques econòmiques derivades del comerç ultramarí és la substitució a les obagues de muntanya on hi ha rouredes de roure de

Catalunya carolíngia. Any 800. Capitulare de villis

Nostres boscos i forests s'han de custodiar amb diligència.

No es pot permetre que els boscos, on siguin necessaris, pateixin greuges per tallades excessives.

A les hisendes reials s'han de plantar, entre d'altres: ginebró, pomera, perera, prunera, moixera, nesprer, castanyer, avellaner, ametller, morera, llorer, pi, noguera i cirerer

▶ E. Bauer-Manderscheid. *Revista Forestal Española*, 10:26.

fulla gran per plantacions de castanyers, amb la fusta dels quals es fan les bótes per al transport marí, per la seva resistència a la salinitat. Per aquesta via arribaran els guanos i nitrats que introduiran una modalitat d'intensificació de l'activitat agrícola.

Els boscos arriben als mínims ▶ A mitjan segle XVII la sobre-explotació dels boscos a Catalunya, per la creixent demanda social i el fort consum de fusta per a la marina, provocà l'aparició d'un document normatiu que volia posar ordre als abusos, i apuntà l'organització d'una incipient "administració forestal", les *Ordinacions Forestals de Catalunya* del bisbe de Solsona o Llei de Boscos de Solsona (1627).

L'avenç dels coneixements provocà noves formes de producció. Ens trobem a començament de la industrialització, una conseqüència de la qual és el creixement demogràfic i l'inici d'una estructuració ascendent de les formes urbanes. Una nova societat que de manera imparable anirà augmentant la demanda de recursos energètics i alimentaris. Una conseqüència d'aquest nou procés és el fet que a finals del segle XVIII s'assoleix el mínim històric de superfície de boscos. A mitjan segle XVIII, amb l'intent de recuperar els boscos s'elabora "*La Ordenanza para el fomento, cultivo y conservacion de Montes*". Apareix per primera vegada una obligació social de repoblar: "(...) Cada veí ha de plantar tres arbres per cada arbre tallat a més del que li pertoca com a veí, per cada any". Francisco de Zamora (1789) descriu en el seu diari de viatges una situació en què la llenya és escassa i els pobres es veuen obligats a robar-la. Assenyala com la vinya desplaça els boscos de pi. Al cap d'un segle es produeix un fet invers amb l'arribada de la plaga de la fil-loxera; la vinya sofreix un gran declivi i en el seu lloc es desenvolupa una activitat nova per al paisatge: les plantacions d'arbres, especialment coníferes.

Un altre exemple de canvi en els paisatges ▶ Al llarg del segle XX, les transformacions en els paisatges com a conseqüència de les activitats humanes assoleixen unes dimensions extraordinàries.

L'augment de la demanda energètica per al funcionament de la societat industrial introduirà l'ús d'energies fòssils. El canvi energètic provocarà uns canvis destacats en l'estructura i dinàmica d'alguns paisatges forestals i agrícoles de muntanya. El consum de dendrocombustibles procedents del

arbres –llenya, carbó i carbonet– és substituït pel consum de derivats del petroli. El consum per càpita històric ha estat quantificat amb cinc tones de llenya per persona l'any, una apropiació que es frena a partir de l'ús dels combustibles fòssils. Un primer efecte és la recuperació de la superfície forestal en detriment de superfícies agrícoles i pastures en àrees de muntanya.

La societat postindustrial canvia les formes d'ocupació del territori ▶ Iniciat el segle XXI, el principal problema dels paisatges agrícoles és la seva ràpida transformació en zones reclasificades com a urbanitzables. Terrenys fèrtils formats per l'acció multiseccular són ràpidament transformats en polígons industrials, equipaments, serveis i camps de golf, urbanitzats mitjançant un planejament urbanístic que té la servitud de ser la font principal per proporcionar recursos a les arques municipals, una ocupació que ha donat lloc a la denominada *urbanització*.

Un dels sectors agrícoles més actius en algunes àrees del litoral mediterrani del sud-est espanyol és el de l'agricultura intensiva sota plàstic, o cultius forçats. Aquesta pràctica representa de manera paradigmàtica una nova forma intensiva de producció, més d'inspiració industrial que pròpiament agrícola. Amb aquest sistema de producció el sòl representa un simple suport mecànic a la planta, atès el caràcter artificial i intensiu d'aquesta pràctica.

Les grans concentracions d'hivernacles configuren un paisatge on el predomini del plàstic forma un miratge artificial de gran impacte visual. Un impacte que s'acompanya d'efectes que modifiquen la meteorologia local per l'augment de la radiació reflectida, de manera que es produeix una disminució de la radiació infraroja i es generen modificacions del règim tèrmic i dels vents. Altres impactes rellevants són la destrucció de la coberta vegetal i dels sòls, la modificació dels cicles de l'aigua, l'alteració i modificació de la biodiversitat a causa de l'alteració dels hàbitats i la interferència de corredors biològics. Hi ha una forta contaminació difusa de fertilitzants i de pesticides, salinització del sòl, contaminació de les aigües superficials i dels aquífers. Degradació generalitzada del paisatge per l'efecte del deteriorament dels plàstics i de l'acumulació de restes i d'envasos arreu, com també conjunts de biomassa abandonada, configuren un paisatge on abunda l'artifici més banal.

En l'àmbit social sorgeixen fortes tensions a conseqüència d'una absència de teixit social cohesionat, amb problemes molt seriosos de manca d'atenció i d'equipaments per a la població immigrada que representa de manera majoritària la mà d'obra principal. El treball als hivernacles s'afecta de patologies sanitàries específiques relacionades amb les condicions climàtiques i la manipulació de productes tòxics i perillosos, i ha fet aparèixer "la malaltia de l'hivernacle" amb un perfil propi de malaltia professional (Miró-Granada, 1994).

Els camps de plàstics de la postmodernitat són un símbol, una expressió del moment històric en què les tensions entre les societats i els paisatges són tan pregones com de gens fàcil reversibilitat.

Notes ▶

1. N. de l'Ed.: Territori comprès entre la mar Mediterrània, els rius Besòs i Llobregat i la Serra de Collserola.
2. N. de l'Ed.: Marcus Terentius Varro (116-27 a. C.), polígraf, militar i funcionari romà, nomenat per Juli Cèsar director de les biblioteques públiques i escriptor de més de 400 obres. Lucius Junius Moderatus, *Columela* (segle I d. C.), escriptor agronòmic romà, que es dedicà a l'agricultura a gran escala.
3. N. de l'Ed.: Marcus Vitruvius Pollio (segle I a. C.), arquitecte, escriptor, enginyer i tratadista romà, autor del tractat sobre arquitectura més antic que es conserva.

Referències bibliogràfiques ▶

- BOADA, Martí. *Boscots de Catalunya. Història i actualitat del món forestal*. Figueres: Ed. Brau, 2003.
- BOADA, Martí i SAURÍ, David. *El canvi Global*. Barcelona: Ed. Rubes, 2002.
- MIRÓ-GRANADA, Felix. "Agricultura intensiva bajo plàstic". *El Campo: boletín de información agraria* 131: 133-146 (1994).
- PELACHS, Albert. *Deu mil anys de geohistòria al Pirineu Central català. Aplicació de tècniques paleogeogràfiques per a l'estudi del territori i del paisatge a la Coma de Burg i a la Vallferrera*. Tesi Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Geografia, 2004.

DCIDOB 96.

Desenvolupament rural a la Mediterrània.

La crisi del model productiu agrari mediterrani.
Un nou escenari més enllà de la PAC: El cas Espanyol.
Carlos Tió Saralegui

La crisi del model productiu agrari mediterrani

UN NOU ESCENARI MÉS ENLLÀ DE LA PAC: EL CAS ESPANYOL

Carlos Tió Saralegui Catedràtic d'Economia Agrària, Universidad Politécnica de Madrid

L'escenari de referència ► L'actual situació de l'agricultura mediterrània és conseqüència d'un període d'auge que possiblement hagi assolit ja el seu màxim, i estem en un punt d'inflexió, encaminats cap a un futur més incert. Retrospectivament, l'evolució experimentada es basa en dos processos gairebé consecutius d'enorme impacte. En una primera fase, l'agricultura mediterrània va viure durant el període 1959-1973 un procés de desenvolupament socioeconòmic sense precedents, que va transformar completament el sector agrari i el món rural. Posteriorment es va viure una fase intermèdia de profunds ajustaments polítics i institucionals encoberta amb la preparació per a la integració d'Espanya a la Unió Europea que, en el període 1986-2005, ha estimulat un procés de creixement molt notable dels nostres sectors productius agraris, com també una nova transformació molt positiva del món rural mediterrani.

Actualment, l'agricultura constitueix l'únic sector de tota l'economia espanyola amb saldo positiu en la balança comercial exterior (+ 3.551 milions d'euros el 2004). A més, cal destacar que aquest superàvit s'obté per la competitivitat de sectors dominants a les regions mediterrànies (fruites, hortalisses, vi, oli d'oliva i sectors carnis intensius) que constitueixen el motor d'aquest espectacular resultat de la nostra integració europea. Cal ressaltar, en particular, que el 1986 ningú no podia predir l'evolució posterior dels nostres sectors carnis.

Aquest procés s'ha vist afavorit, sens dubte, per l'aplicació a Espanya de la Política Agrícola Comuna (PAC) i les polítiques estructurals comunitàries. El 2004 Espanya continua sent el primer receptor de fons comunitaris (15.972 milions d'euros), molt per davant del segon, França (11.832). Encara que és cert que diverses regions mediterrànies espanyoles no han estat especialment beneficiades per les accions estructurals, en no poder-se incloure com a primer objectiu, el dinamisme econòmic d'aquestes regions les ha compensades. Només és necessari recórrer la Mediterrània espanyola per percebre directament el canvi social i econòmic que ha tingut lloc en la seva agricultura i el seu medi rural.

Les causes del canvi d'escenari ► No obstant això, aquestes circumstàncies estan canviant. Espanya passarà els propers anys a ser contribuent net a la UE i, en conseqüència, es registrarà un menor flux de fons comunitaris. És probable que aquest fet es vegi agreujat pels previsibles canvis a la PAC. La PAC tradicional està en un procés de reforma profunda i, possiblement, de desmantellament gradual. Des de 1992, encara que de manera més nítida a partir de la reforma de 2003-2004, s'ha d'afirmar que la PAC ha deixat de ser autònoma, per passar a dependre dels successius acords davant de l'Organització Mundial de Comerç (OMC).

L'estratègia de liberalització comercial internacional en el si de l'OMC sembla irreversible, almenys a mig termini. I això provocarà la mutació de la política sectorial agrària en una política rural, basada més en el suport al territori, a la conservació de la natura i la biodiversitat, que a l'activitat econòmica de l'agricultura. L'anomenat "desacoblament" de les ajudes agrícoles és un primer pas irreversible en aquest sentit.

Però existeixen contradiccions entre els desigs manifestats políticament, de manteniment d'una agricultura de caràcter multifuncional, i la dinàmica dels mercats. Les estratègies empresarials en un escenari econòmic creixentment liberalitzat impulsen els sectors productius cap a la intensificació i concentració i integració, com a exigències del procés de globalització econòmica. Davant d'aquestes tendències, l'actual societat europea sosté un conjunt de demandes socials en matèria ambiental, seguretat i qualitat en l'alimentació, benestar dels animals, etc. que suposen costos creixents per als sectors productius.

Per aquesta raó, el preu dels aliments tendria a augmentar, encara que la liberalització d'importacions posarà fre a aquesta tendència. A la UE-15, les despeses d'alimentació s'han reduït fins al 17%-20% del total de les llars. A més, entre els diferents aliments, l'existència

COVAP

Grup
Alimentari
Guissona

COREN

d'un elevat conjunt de productes substitutius permet als consumidors un ampli marge d'adaptació en les seves compres. No hem d'oblidar que malgrat l'augment de la renda, fins a un 55% de les llars manifesten un cert grau de dificultat per arribar a final de mes¹.

Les estructures i les relacions en la cadena agroalimentària s'han modificat substancialment. El sector agrari i fins i tot l'agroindustrial depenen actualment, en gran mesura, de les estratègies de les grans cadenes de distribució que es dispersen pel territori amb multitud de punts de venda que imposen les seves pròpies marques i concentren quotes creixents de mercat. Aquest conjunt de factors de canvi es manifesta des de fa ja bastants anys, encara que el proteccionisme agrari europeu ha permès fins ara moderar els seus efectes sobre l'agricultura. Això no obstant, l'encobriment dels canvis a la PAC, l'anunciada liberalització comercial i l'esmentada dinàmica dels mercats amenacen amb un impacte d'efectes preocupants.

Un model productiu en crisi ► L'agricultura mediterrània a Espanya ha demostrat històricament una capacitat d'adaptació notable als successius escenaris als quals s'ha afrontat en el passat. De la mateixa manera, actualment les circumstàncies estan generant nous reptes tecnològics i d'organització empresarial que obliguen a un canvi de model.

El model tradicional de l'agricultura mediterrània es basa en algunes característiques que provoquen la seva inviabilitat a curt termini. En primer lloc, es tracta d'una agricultura de tipus familiar, moltes vegades a temps parcial, amb una dimensió empresarial petita o mitjana, assentada en un patrimoni territorial desproporcionadament elevat davant la rendibilitat anual de l'explotació i creixentment enfrontat a la competència per l'ús de la terra d'altres activitats més rendibles. En el passat, el cooperativisme va ser una encertada solució per compensar aquestes limitacions.

Però la situació actual exigirà respostes més radicals. En l'activitat agrària es manifesta ja una notable absència de relleu generacional en bona part de les explotacions. La rendibilitat anual és clarament insuficient enfront d'uns preus del sòl que estan reflectint fenòmens socials no lligats a l'activitat productiva i que dificulten molt l'ajustament estructural que requeriria l'agricultura. A més, el model cooperatiu haurà d'evolucionar ràpidament per tal que es pugui adaptar d'una manera eficient a les noves característiques dels mercats.

Moltes empreses agroramaderes, vitivinícoles, hortofructícoles i olivereres, ja s'han incorporat a aquesta dinàmica de futur. Però precisament ho estan aconseguint en abandonar el model tradicional d'explotació familiar i en assumir un funcionament netament empresarial. La disponibilitat de capital humà i tecnologia avançada que requereix l'actual agricultura no estan disponibles en la majoria de les explotacions. Pensin, per exemple, en els reptes que representen les exigències de "traçabilitat" dels aliments per a les empreses familiars. Només la concentració horitzontal i integració intersectorial poden donar viabilitat a l'agricultura als mercats.

De fet, existeixen múltiples experiències a Espanya que mostren la capacitat d'adaptació, a través d'organitzacions de "geometria variable", que s'estan imposant en els mercats. Com a exemples citaré algunes d'aquestes experiències: COREN, COVAP, Guissona, ANECOOP, etc. En el món del vi són molts els exemples que es podrien citar, i en el de l'oli d'oliva també s'està avançant ràpidament els darrers anys.

La coherència de les polítiques públiques ► Les polítiques públiques destinades a l'agricultura, tant l'europea com l'espanyola o les autonòmiques, estan plenes de tòpics, els més freqüents dels quals són la necessitat de "sostenir les rendes dels agricultors", aconseguir el "desenvolupament rural", "rejovenir" la població activa agrària, per no reiterar la defensa del "model agrari europeu" i el seu "paisatge mil·lenari". Aquest discurs obligaria a defensar el model proteccionista tradicional de la PAC, fet que ja ha estat descartat.

El que és cert és que a la UE-15 ja no existeix un problema lligat a l'alimentació. Les preocupacions actuals europees estan vinculades a la seguretat, la immigració, el canvi climàtic, la viabilitat futura de "l'economia de benestar" o la competitivitat de l'economia europea en un escenari de mercats globalitzats. A penes som conscients que a Espanya i a la UE-15 el món rural està plenament integrat en la societat actual. El desenvolupament rural ja s'ha aconseguit i possiblement avui dia existeix més benestar mitjà a les zones rurals que a les grans urbs europees. Les rendes mitjanes d'un agricultor no difereixen substancialment de les obtingudes per qualsevol altre ciutadà, a causa que precisament les seves rendes no són exclusivament agràries.

Però tot això s'ha aconseguit gràcies a un conjunt de polítiques públiques actives i de discriminació positiva cap a l'agricultura i el medi rural, polítiques que ara s'estan posant en qüestió. El que sembla evident és que els programes de transi-

ció que s'aplicaran no semblen ser els més indicats. Efectivament, l'objectiu declarat de mantenir les rendes dels agricultors en el període 2005-2013, a través d'un anomenat "pagament únic per explotació" sense exigències productives i condicionat només al compliment d'exigències ambientals, bones pràctiques agràries, salubritat dels aliments i benestar animal, no permet preparar les empreses agràries europees per a la competència exterior que, d'altra banda, serà inevitable en el futur.

L'única solució alternativa seria mantenir aquesta elevada despesa pública de suport a l'agricultura d'una manera indefinida, fet que sembla evident que no és l'escenari de futur previst, almenys amb finançament plenament comunitari. Els propers anys s'avançarà en una nova política menys agrària i més rural, basada en criteris i objectius ambientals i d'ordenació del territori, que disposarà de menys fons comunitaris i serà gradualment cofinançada pels països membres.

Els reptes per a l'agricultura mediterrània a Espanya ▶ Des d'una perspectiva estratègica, el fet que la inflexió en la despesa comunitària dedicada a l'agricultura es produeixi el 2013 o en una revisió intermèdia anterior possiblement al 2009, segons desitja el Regne Unit, és indiferent. Els sectors econòmics han de comptar amb aquest escenari temporal. A partir d'aleshores s'establirà una separació nítida entre l'estratègia directament empresarial que han d'adoptar l'agricultura i el sector agroalimentari, amb referència exclusiva al mercat, i l'adaptació a una política pública de foment de l'ordenació de l'espai i les zones rurals, amb criteris principalment ambientalistes, que pot constituir un suport inestimable per a les àmplies comarques del territori espanyol que per serioses limitacions de medi físic i climatològic tenen una adaptació molt difícil als mercats. De fet, aquesta dualitat està ja present en els nostres espais rurals.

Un 27% del territori espanyol es troba sotmès a alguna de les figures de protecció de la naturalesa: parcs nacionals, naturals i Xarxa Natura 2000, que inclou els Llocs d'Importància Comunitària (LIC) de la Directiva comunitària hàbitats i les Zones d'Especial Protecció per a les Aus (ZEPA)². En total, Espanya és el país de la UE-15 que té sota protecció el percentatge més gran de la seva superfície geogràfica.

L'actual proposta de LIC representa el 26,75% del territori a la Comunitat Valenciana, el 18,7% a Catalunya i el 15% a Balears i a Múrcia.

Si s'estableixen programes de subvenció i foment de l'ordenació d'aquests espais amplis, com de fet ja preveu el nou Reglament Comunitari de Desenvolupament Rural, estaríem davant d'una oportunitat de futur que, a més, permetria la seva posada en valor econòmic mitjançant una utilització econòmica respectuosa amb els valors ambientals.

No obstant això, hem de ser conscients que ens enfrontem a un canvi profund de criteris. Davant dels criteris tradicionals utilitzats en la gestió de la PAC (preus, compres d'intervenció, caps de ramat, rendiments, superfícies conreades, paga-

ments històrics de referència, etc.), en el futur n'haurem d'avaluar d'altres de molt diferents a l'hora d'establir programes d'ajuda: emissions de metà i òxid nítrós a l'atmosfera, nivell d'utilització de pesticides i fertilitzants, contaminació d'aqüífers, residus en l'agricultura i ramaderia, erosió del sòl, etc.³

L'evolució climàtica a les properes dècades pot augmentar alguns fenòmens característics de les regions mediterrànies: dèficits hídrics, incendis forestals, l'erosió i els processos de desertització⁴. Hauríem de ser capaços de presentar aquestes limitacions en "format" de problemàtica ambiental i, en conseqüència, auxiliable pels futurs fons financers comunitaris, independentment que també necessitin finançament nacional i autonòmic.

Des de la perspectiva de la competitivitat empresarial als mercats, ja s'han esmentat alguns dels elements bàsics, encara que ara es poden sistematitzar d'una manera ordenada. Els sectors econòmics han de vigilar que les condicions de la competència siguin respectades en el procés de disminució aranzelària i condicions d'accés als mercats en els acords davant de l'OMC. Les exigències i limitacions que la normativa europea actual imposa a les empreses pròpies s'han d'estendre als productes importats.

A més el sector agrari ha d'assumir la dinàmica que està impulsant al conjunt de l'economia, pel que fa a l'adopció de noves tecnologies, reforçament del capital humà, incorporació a organitzacions horitzontals i verticals que puguin dissenyar estratègies empresarials adequades a la integració als mercats, sent interlocutores amb altres operadors privats, amb les administracions i responsables de la difusió d'una imatge mediàtica adaptada als requeriments de la societat actual.

En qualsevol cas, l'agricultura mediterrània disposa d'avantatges comparatius naturals àmpliament coneguts, com també d'una tradició organitzativa i exportadora sòlida. Això no obstant, també s'ha de recordar algunes deficiències estructurals, ja esmentades anteriorment, juntament amb serioses limitacions en matèria d'aigua. Aquest és un aspecte que requereix una certa atenció.

La transformació del model productiu es pot veure condicionada per les limitacions d'aigua i pels creixents condicionaments de caràcter ambiental i de benestar dels animals. Mentre aquests últims condicionaments són comuns per al conjunt de l'agricultura comunitària, els relatius al dèficit hídric han de ser assumits com a propis.

És molt possible que la problemàtica de l'aigua i dels regadius a Espanya experimenti un canvi important els propers anys. Actualment una tercera part dels regadius espanyols (1,1 milions d'hectàrees) es dedica a la producció de cereals, inclòs l'arròs que, com se sap, rep ajudes directes importants. S'han d'afegir també 370.000 hectàrees destinades a cultius industrials, és a dir, remolatxa i cultius amb dret a ajudes (tabac, cotó i oleaginoses). Es tracta de cultius importants a les comarques productores, que permeten diversificar les produccions i constitueixen una notable font de rendes. Tanmateix, el futur d'aquestes produccions a mig termini és francament

dubtós, a causa de la nova política europea que s'anuncia per al sucre, com també pel sistema d'ajudes desacobrades i pels acords comercials internacionals adoptats i "futurs" ("tot menys armes" i Ronda Doha).

A més, els farratges ocupen unes altres 273.000 hectàrees de regadiu, de les quals 183.000 corresponen a l'alfals. Es tracta d'un altre tipus d'aprofitaments agrícoles que s'han desenvolupat fins ara en condicions molt favorables gràcies a les ajudes de la PAC. El desacobrament de les ajudes també pot tenir efectes negatius sobre el cultiu de l'alfals, encara que les necessitats del complex ramader permeten no ser del tot pessimistes.

Aquest conjunt d'aprofitaments són, a més, els més consumidors d'aigua, en necessitar dosi de rec molt elevades. En definitiva, la meitat del regadiu espanyol s'enfronta a perspectives de mercat desfavorables i, previsiblement, sense el suport que fins ara ha rebut a través de la PAC. Sens dubte, una bona part d'aquestes superfícies continuaran dedicades als actuals aprofitaments i continuaran regant; una altra part podrà readaptar les seves produccions i, altres... deixaran de regar, amb o sense abandonament de l'activitat. Aquest balanç, encara que difícil d'ajustar, pot provocar canvis notables en la futura estratègia hidrològica espanyola.

En qualsevol cas, el que sí sembla inviable és una estratègia expansiva dels regadius destinats a aquest tipus de produccions, ja que encara s'han de realitzar més de mig milió d'hectàrees dels plans en execució (Segarra-Garrigues, Canal de Navarra, Riaño, Monegros, Sagra-Torrijos, regadius socials, etc.).

Segons la meua opinió, la pressió per l'aigua a l'agricultura de moltes comarques espanyoles decaurà en el futur. Tanmateix, això exigeix que els preus de molts productes agrícoles baixin substancialment com a conseqüència de l'anunciada liberalització dels mercats. ■

Notes ▶

1. Dades de l'enquesta trimestral de l'Institut Nacional de Estadística (INE).
2. Fernando Estirado. "Atlas de la España Rural". Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación (MAPA) 2004. P. 402.
3. La UE ja està utilitzant un sistema d'indicadors de caràcter ambiental en el control de la PAC, que es poden consultar a la base de dades d'IRENA, sigles en anglès que corresponen a Sistema d'indicadors per a la integració dels aspectes ambientals en la política agrària (Indicator Reporting on the integration of Environmental Concerns into Agricultura Policy). <http://webpubs.eea.eu.int/content/irena/index.htm>
4. En 21 milions d'hectàrees, és a dir el 42% del territori nacional, el procés d'erosió és superior als límits crítics. En altres sis milions d'hectàrees addicionals, un altre 12%, l'erosió és molt severa, molt superior anualment a la taxa de formació de sòl. El territori més afectat és el situat a zones de clima mediterrani.

DCIDOB 96.

Desenvolupament rural a la Mediterrània.

**Reforma de la PAC i els seus efectes en la natura mediterrània.
Oportunitats i reptes per a la conservació dels sistemes
agroambientals.**

Juan J. Oñate

Reforma de la PAC i els seus efectes en la natura mediterrània

OPORTUNITATS I REPTES PER A LA CONSERVACIÓ DELS SISTEMES AGROAMBIENTALS

Juan J. Oñate Departament d'Ecologia, Universidad Autónoma de Madrid

És habitual considerar la Política Agrícola Comuna (PAC) com a la responsable principal del procés dual d'identificació o abandonament patit pels sistemes agraris d'alt valor de conservació natural a l'Europa mediterrània. Paradoxalment, i sobretot des de la seva última reforma el 2003, podria avui jugar un paper determinant per a la conservació d'aquests sistemes i la biodiversitat associada: paisatges, hàbitats, espècies. Però la resposta política d'Espanya, Portugal, Grècia o fins i tot Itàlia a les orientacions de tall agroambiental creixentment incorporades per la PAC, des de principis dels anys vuitanta, imposa un preocupant interrogant respecte dels efectes finals de la reforma sobre la naturalesa mediterrània. Un repàs a la trajectòria d'"ambientalització" recorreguda per la PAC les darreres dècades ajudarà a il·lustrar la paradoxa esmentada i contextualitzar l'interrogant a què fem referència.

La dialèctica centreeuropea intensificació-extensificació ▶ El fet d'assegurar l'abastiment de productes agraris a l'Europa de la postguerra fou un objectiu fundacional de la PAC el 1957. Aquesta política es va articular al voltant d'un entramat d'instruments de mercat i estructurals clarament proteccionistes que, entre altres coses, finançaven els agricultors per augmentar la productivitat agrícola i ramadera. L'instrument FEOGA¹ fou creat per finançar la PAC, que amb els anys va arribar a consumir fins al 80% del pressupost comunitari.

Els anys seixanta i setanta la PAC va disparar un procés d'*intensificació agrària*, alguns trets dels quals són generalitzables: aplicació creixent de fertilitzants, pesticides i herbicides, una mecanització estesa i més potent de les tasques, simplificació d'aprofitaments i varietats de cultiu, selecció de races ramaderes més productives amb tendència a l'estabulació, concentració de parcel·les i explotacions en unitats de labor de major superfície, etc. La intensificació no va tardar en aconseguir la desitjada "autosuficiència alimentària", però també va desencadenar altres efectes indesitjats, com una despesa agrària insosteniblement creixent, excedents de producció en els mercats interns que calia exportar subsidiàriament i, és clar, problemes de contaminació d'aigües i sòls, així com de destrucció d'hàbitats naturals per expansió de les terres agràries.

Davant de l'agreujament d'aquests problemes, a principis dels vuitanta es van abordar les inicials i tímides reformes de la PAC per limitar la producció excessiva i racionalitzar la despesa. Però fou amb el *Llibre Verd* de 1985 quan per primera vegada es va plantejar oficialment la necessitat d'incorporar a la PAC també els aspectes ambientals. Com a conseqüència directa, es va habilitar als Estats Membres per tal que financessin pràctiques agràries més respectuoses en zones declarades sensibles des del punt de vista ambiental, i altres normes i reglaments es van reconvertir per conjugar els objectius sectorials amb els de tall ambiental, com les ajudes a la retirada de terres de la producció subjecta a exigències de manteniment (*set-aside*), o els incentius per reduir la producció limitant l'ús d'agroquímics. Encara que aquests instruments eren voluntaris per a estats i agricultors i el seu pressupost limitat, l'*extensificació* de la producció sota plantejaments conservacionistes havia entrat clarament a l'agenda de la PAC.

Tant els països més conscienciejats per la contaminació d'aigües i sòls –per exemple, Alemanya o Dinamarca– com els preocupats per la destrucció dels hàbitats –el Regne Unit– van aprofitar amb interès les noves possibilitats, especialment la declaració de zones sensibles. Altres països, com els Països Baixos o França –el més beneficiat per les ajudes a la producció, però amb una important tradició "ruralista"– van començar a establir-les, especialment quan des de 1987 van venir a ser cofinançades en un 25% pel FEOGA. En canvi, la resposta a les noves orientacions per part dels estats mediterranis que s'acabaven d'incorporar a la CEE fou molt limitada o nul·la. Veiem per què.

► Espai Natura 2000, ZEPA arrossars Riet Vell, Delta de l'Ebre

El gradient *intensificació-abandonament* als països mediterranis

► El gir de la PAC cap a l'extensió va sobrevenir en una contradicció oberta amb la "lògica productivista" dominant a Grècia, Espanya o Portugal. Fins i tot, des dels temps de l'entrada a la CEE, les seves polítiques agràries estaven centrades en la superació de les deficiències estructurals i productives que des de sempre havien llastat els seus sectors agraris², i que ara enfrontaven la competència dels futurs socis. De manera que les noves orientacions de la PAC van ser ignorades, sobre la base que no érem els països del sud els responsables dels excedents de producció, i que les nostres agricultures eren ja predominantment extensives.

Aquest caràcter extensiu venia determinat per conegudes limitacions del medi físic –acusats relleus, sòls pobres en matèria orgànica i fàcilment erosionables, precipitacions irregulars i marcada sequera estival– i notables deficiències estructurals i productives –abundància de minifundis i alt grau de parcel·lació de la propietat, així com escassa mecanització i ús d'agroquímics–. Però aquestes circumstàncies no solament provocaven rendiments inferiors als centreeuropeus, sinó que a més condicionaven un paisatge agrari "tradicional" amb un elevat interès de conservació natural. Aquest paisatge es podria caracteritzar pel seu aspecte mosaicista, destacant la llampant diversitat d'aprofitaments –gairebé sempre en secant herbacis com llenyosos; les trames de vores, clos i voreres no cultivades delimitant la profusa parcel·lació; les rotacions lleguminoses-cereal-guaret, aquest darrer moltes vegades plurianual i pasturat; una important superfície d'erials, prats i pasturatges aprofitats extensivament per una ramaderia amb base territorial; la presència de retalls dels hàbitats originals –tant arbrats, com de matoll– també visitats pel ramat, etc. En definitiva, una heterogeneïtat espacial i temporal en l'ús de l'espai agrari de què en depèn una biodiversitat sense parangó a la

resta d'Europa. Destaquen les espècies d'aus pseudoestepàries lligades als sistemes extensius de cereal i pastures, les comunitats de vertebrats i espècies herbàcies als sistemes de devesa o *montado*³, i la riquesa floral dels prats de sega més atlàntics i de les armenteres⁴ més mediterrànies. Moltes de les espècies i hàbitats presents avui estan catalogats a les directives europees d'aus o hàbitats, i els sistemes agraris que ocupen són considerats com d'un alt interès de conservació natural.

Els països mediterranis, particularment Espanya, van aprofitar amb èxit les clàssiques ajudes a la producció de la PAC els anys vuitanta, mentre que van menysprear les incipients oportunitats de caire agroambiental. Aquí neixen dues tendències que es mantenen fins al dia d'avui. La primera és el reforç de la dinàmica dual *intensificació-abandonament*, que a manera de gradient segons les zones ja anava afectant els sistemes extensius. Les comarques amb més potencialitat productiva estarien en el primer extrem del gradient, on típicament la introducció del regadiu aconsegueix multiplicar els rendiments, però a costa del deteriorament irreversible del sistema extensiu previ i la consegüent pèrdua de la biodiversitat associada. A l'altre extrem hi hauria els territoris més desfavorits, amb rendiments tan marginals que les seves explotacions no superen els llindars de competitivitat malgrat les ajudes, fet que indueix a l'abandonament de l'activitat⁵ amb efectes igualment negatius per a la biodiversitat. Entre ambdós extrems del gradient viuen fins avui realitats agràries a les quals la intensificació, malgrat els esforços, no ha aconseguit treure de la marginalitat productiva, de manera que subsisteixen bàsicament gràcies a les ajudes de la PAC. L'activitat agrària extensiva en aquests situacions intermèdies està a la corda fluixa, amenaçada, segons les zones, per la intensificació o l'abandonament i, per tant, el seu manteniment és avui dia crucial per a la conservació de la biodiversitat associada⁶.

Quadre 1. Bones condicions agràries i ambientals

QÜESTIÓ	NORMES
Erosió del sol Protecció del sol mitjançant les mesures oportunes	Cobertura mínima del sol Ordenació mínima de la terra que reflecteixi les condicions específiques del lloc Terrasses de retenció
Matèria orgànica del sol Mantenir els nivells de matèria orgànica del sol mitjançant les pràctiques oportunes	Normes en matèria de rotació de cultius en el seu cas Gestió dels rostolls
Estructura del sol Mantenir l'estructura del sol mitjançant les mesures adequades	Utilització de maquinària adequada
Nivell mínim de manteniment Garantir un nivell mínim de manteniment i evitar el deteriorament dels hàbitats	Nivells mínims de càrrega ramadera o règims apropiats Protecció de les pastures permanents Manteniment de les particularitats topogràfiques Prevençió de la invasió de la vegetació indesitjable en els terrenys de cultiu

► Reglament CE 1782/2003, de 29 de setembre (DO L 270, 21 octubre 2003)

La segona tendència a què fèiem referència és de caire polític. Consisteix en l'obstinació de les administracions agràries per lligar el raonable objectiu de suport a les rendes exclusivament amb la millora de rendiments i productivitat, menyspreant les possibilitats ofertes pels instruments de caire agroambiental per als sistemes encara extensius. En la mesura que les successives reformes de la PAC es guien per un progressiu retall de les ajudes directes i un reforçament simultani dels instruments agroambientals, aquesta obstinació sembla a més força miop.

1992, 1999, 2003... L'última reforma de la PAC? ► La reforma de 2003 pretén explícitament conjugar la protecció de les rendes agràries amb la del medi ambient, al mateix temps que busca l'increment de la competitivitat de l'agricultura europea en els mercats mundials. Des de l'òptica dels sistemes extensius mediterranis i el seu actual estat de conservació, potser sigui l'última oportunitat per treure profit de les possibilitats ambientals de la PAC. Però l'experiència pel que fa a aquest tema no és certament encoratjadora. Per exemple, la introducció obligatòria de les mesures agroambientals amb la reforma de 1992 va ser contestada pels països mediterranis amb molt baix perfil⁷, malgrat que eren cofinançades per la Comunitat fins a un 75% en les regions endarrerides (Objectiu 1). Algunes de les causes van ser comunes als quatre: contradicció amb la lògica productivista imperant; absència de voluntat política per afrontar l'import de cofinançament nacional exigint; i conflictes administratius pel repartiment del pressupost PAC entre agricultura i medi ambient⁸.

Per causes semblants, tampoc es van utilitzar a fons els instruments per a la protecció ambiental en sistemes extensius que va oferir el Desenvolupament Rural amb la reforma de 1999. I això malgrat que sota el concepte d'agricultura multifuncional la reforma va emfatitzar el suport a les funcions no productives de l'agricultura –externalitats positives– com el manteniment de la població rural i la protecció de la biodiversitat. L'agenda productivista dels països mediterranis va centrar les prioritats pressupostàries en les accions més lligades a la modernització productiva –com a millora de regadius i indústries agroalimentàries– en detriment de les necessitats de les explotacions més extensives, incapaces d'incrementar la seva competitivitat via modernització⁹.

Riscos i oportunitats amb la reforma de 2003 ► Alguns dels elements de la reforma de 2003 reforcen dràsticament l'abast d'altres que ja existien amb anterioritat. Per tant, els seus efectes últims sobre la naturalesa són incerts, depenent de com siguin aplicats pels Estats Membres. Per exemple, la retallada dels pagaments directes als agricultors, canalitzant el que s'ha estalviat cap al Desenvolupament Rural, fou una possibilitat ja introduïda en la reforma de 1999 que només França i el Regne Unit van adoptar aleshores. Ara la *modulació*¹⁰ és obligatòria per a les explotacions que perceben més de 5.000 euros anuals, amb retallades d'un 3% el 2005, 4% el 2006 i 6% des de 2007 en endavant. En principi, el transvasament de fons cap a mesures de desenvolupament rural és un element ambientalment positiu de la reforma, sempre que en el disseny d'aquestes adquireixin més importància els aspectes de conservació dels sistemes extensius d'alt valor natural.

Tampoc no és nova l'*ecocondicionalitat*, mecanisme pel qual la percepció d'ajudes directes fou supeditada el 1999 al respecte, per part dels agricultors, de requisits ambientals que els estats havien obligatòriament de definir. Generalment, les condicions establertes aleshores, especialment pels països mediterranis, van presentar poca connexió amb la conservació dels hàbitats i espècies de medis agraris o amb la legislació europea en la matèria. És per això que la reforma de 2003 explicita una tipologia de "bones condicions agràries i ambientals" (quadre 1), com també els articles de directives europees en matèria ambiental –entre altres– que es constitueixen en "requisits legals de gestió" (quadre 2). Eren els estats els que, sobre la base de les seves realitats agràries i necessitats ambientals, havien de precisar les bones condicions i requisits legals concrets exigibles als seus agricultors a canvi dels pagaments que aquests rebessin a partir de 2005, sent igualment els responsables de controlar el seu compliment des d'aleshores. Malgrat el benefici ambiental evident que l'ecocondicionalitat pot comportar, la flexibilitat assignada als estats és ja un element depriment a països com Espanya, d'escassa tradició agroambientalista i estructura competencial descentralitzada; la legislació bàsica sobre condicionalitat (RD 2352/2004) es va retardar fins a desembre de 2004, i pel que fa als requisits legals de gestió es va limitar a relacionar la legislació de transposició de les directives europees a la normativa interna, deixant a les comunitats autò-

Quadre 2. Requisits legals de gestió relatius a medi ambient

Directiva 79/409/CEE, sobre conservació de les aus	Articles 3, 4 (1,2,4), 5, 7 i 8
Directiva 80/68/CEE, sobre protecció de les aigües subterrànies	Articles 4 i 5
Directiva 86/278/CEE, sobre ús de llots de depuradora en agricultura	Article 3
Directiva 91/676/CEE, sobre la protecció de les aigües contra la contaminació per nitrats utilitzats en l'agricultura	Articles 4 i 5
Directiva 92/43/CEE, sobre la conservació dels hàbitats naturals i de la fauna i flora silvestres	Articles 6, 13, 15 i 22 (b)

► Reglament CE 1782/2003, de 29 de setembre (DO L 270, 21 octubre 2003)

només la seva ulterior precisió; en el moment d'escriure aquestes línies Cantàbria, Catalunya, València, Galícia, Múrcia, Balears i Canàries encara no havien particularitzat els requisits exigibles als seus agricultors d'acord, entre altres, amb els requeriments de conservació dels seus sistemes agraris extensius. Encara s'ha de veure també quin serà, a la pràctica, el zel amb què s'apliquin els controls sobre el compliment de les condicions com també l'avaluació –severitat, abast, repetició– de l'incompliment, aspectes que també queden en mans dels estats.

L'element de la reforma de més abast polític és el *desacoblament* de les ajudes pel que fa a la producció, també assajat el 1992 encara que molt més limitadament amb els pagaments per superfície a cultius herbacis. El 2007, com a molt tard, es substituiran gairebé totes les ajudes directes existents per un nou *pagament únic* per explotació, que serà percebut per l'agricultor o ramader independentment –desacoblat– de les seves decisions productives, inclosa la de no produir, sempre que respecti les normes d'ecocondicionalitat en vigor. No obstant això, aquestes normes no són les que determinen el dret al pagament únic ni la seva quantia, sinó que perpetuant les desigualtats de la PAC, aquest es basarà en els rendiments històrics de cada explotació en el període 2000-2002. El pagament únic afectarà, entre altres, a cultius fonamentals per als sistemes extensius mediterranis, com els cereals, les lleguminoses i les oliveres, com també la ramaderia ovina i cabruna.

Amb el nou sistema d'ajudes existeixen diversos riscos. Potser el més important des del punt de vista ambiental sigui el de l'abandonament de l'activitat en les zones amb rendiments més marginals, que solen coincidir amb les de major valor natural. Encara que el seu abast estarà relacionat amb el nivell d'exigència establert per l'ecocondicionalitat –que s'haurà de respectar en qualsevol cas– alguns països han aprofitat les opcions ofertes per la pròpia reforma, mantenint la vinculació entre activitat productiva i part dels components del nou pagament; a partir de 2006, Espanya mantindrà acoblada un 25% de l'ajuda en cultius herbacis i un 50% en ovi i cabrú, entre altres. Encara s'ha de veure en quina mesura això serà suficient per prevenir l'abandonament, que pot no ser generalitzat. En aquest mateix sentit, la reforma també oferiria la possibilitat de deduir fins al 10% del pagament únic en un o diversos sectors per articular, en aquests mateixos o en altres, noves ajudes de foment de la qualitat o de millora de les

condicions ambientals; com era previsible, la decisió espanyola ha tornat a ignorar les necessitats dels sistemes més extensius, ja que finalment s'ha rebutjat la idea inicial d'establir una deducció general del 5% amb destí cap a una ajuda similar a les indemnitzacions compensatòries de zones desfavorides.

Un altre possible risc ambiental està relacionat amb la llibertat que tindran ara els agricultors per seguir les tendències del mercat i en casos favorables estendre les produccions millor retribuïdes. Per exemple, juntament amb l'ajuda que es manté als cultius energètics –45€/ha destinats sota contracte a la producció de biocarburants– aquesta llibertat podria imposar les sembres de gira-sol o fins i tot la soja o colza en moltes terres marginals a costa del mosaic tradicional, a causa del dèficit espanyol en producció de biodièsel, que en el conjunt de la UE s'ha multiplicat per 25 la darrera dècada.

Pel que fa a les oportunitats, a més de les –incertes– que es puguin derivar de l'ecocondicionalitat, es pot pensar del desacoblament una extensificació general de les produccions que, en principi, seria beneficiosa ambientalment. L'extensificació seria conseqüència d'una resposta lògica dels agricultors que ajustaran els seus costos als ingressos del mercat, ja que independentment de quant produeixin continuaran rebent el pagament únic.

Finalment, l'oportunitat més clara per a la conservació dels sistemes extensius d'alt valor natural podria derivar de la previsible deslegitimació entre els contribuents del nou pagament únic a mig termini, ja que els seus beneficis socials no són clars: el pagament ja no està explícitament lligat a la producció d'aliments, però tampoc a la provisió directa de béns o serveis ambientals. Des d'aquest punt de vista, sembla clar que el suport a l'agricultura i ramaderia més extensives trobaria molt més fonament amb un altre tipus d'instruments no basats en els nivells de producció del passat, sinó en la consecució de les valorades externalitats socials i ambientals. En aquest sentit sembla que avança la paral·lela reforma del Desenvolupament Rural (Reglament CE 1698/2005), que reforça notablement les ajudes lligades a la millora del medi ambient agrari mitjançant mesures agroambientals, agroforestals i nous pagaments específics en llocs de la Xarxa Natura 2000. Encara s'ha de veure, tanmateix, si les administracions agràries dels països mediterranis recullen el testimoni; perquè aquest repte exigeix un sistema d'ajudes molt més selectiu,

escollint les zones on s'ha d'actuar i les mesures que s'han de posar en pràctica, l'efectivitat de les quals s'hauria d'avaluar científicament. Per tot això, és necessària una base d'informació de la qual avui estem mancats per a la majoria dels sistemes extensius d'alt valor natural, fet pel qual la participació d'ecòlegs i administracions ambientals en aquesta tasca sembla indispensable. Tot i que no sabem per quant temps, encara hi som a temps. ■

Notes ▶

1. Fons Europeu d'Orientació i de Garantia Agrícola.
2. A Espanya l'esforç modernitzador es remunta als inicis del segle XX amb la introducció del regadiu com a panacea per superar el retard del camp espanyol, però la transformació més brutal i reeixida es produeix a la dècada dels seixanta.
3. N. de l'Ed.: Terme portuguès emprat per referir-se a la devesa
4. N. de l'Ed.: Lloc on pasturen els ramats de bous o cavalls.
5. Els exemples més clars els tenim en les explotacions ramaderes de l'àmbit atlàntic i dels pàrams i zones de mitja muntanya.
6. A Espanya, per exemple, les comunitats d'aus lligades a medis agraris són les que han experimentat un declivi més acusat la darrera dècada, amb nombroses espècies catalogades com "en perill" o "vulnerable".
7. Segons informació d'Eurostat, el 1997 només el 16% del total de contractes agroambientals a la UE-15 corresponia a Espanya (2,1%), Portugal (9,3%), Itàlia (4,7%) i Grècia (0,1%) mentre que Alemanya, Àustria i França acaparaven conjuntament el 67%.
8. En el cas d'Espanya, s'ha d'afegir el dèficit de coordinació entre Administració General de l'Estat i les comunitats autònomes.
9. Per exemple, del pressupost total de Desenvolupament Rural per a 2000-2006, Espanya només va assignar un 35% a mesures agroambientals, agroforestals i indemnitzacions compensatòries en zones desfavorides.
10. N. de l'Ed.: La modulació és un instrument de la PAC que proporciona un mitjà per garantir la transferència de recursos de la PAC de les ajudes directes als agricultors i de les mesures de mercat, a les mesures de desenvolupament rural.

Referències bibliogràfiques ▶

- DE JUANA, Eduardo. "Cambios en el estado de conservación de las aves de España, años 1954 a 2004". *Ardeola* 51: 19-50 (2004).
- EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY. *High nature value farmland. Characteristics, trends and policy challenges*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004.
- OÑATE, Juan, J. "A reformed CAP? Opportunities and threats for the conservation of steppe-birds and the agri-environment". En: Bota, G.; Camprodons, J. ; Mañosa, S.; Morales, M.B. (eds). *Ecology and Conservation of Steppe Birds*. Barcelona: Lynx Edicions, 2005.
- PECO, B.; SUÁREZ; F.; OÑATE J.J.; MALO, J.E. i AGUIRRE, J. "Spain: first tentative steps towards an agri-environmental programme". En: Buller, H., Wilson G. i Höl, A. (eds). *Agri-environmental policy in the European Union*. Aldershot: Ashgate, 2000.
- TÍO, Carlos (ed). *Las subvenciones agrarias europeas a debate*. Barcelona: Akal, 2003.
- WHITBY, Martin (ed). *The European environment and CAP reform*. Wallingford: CAB Internacional, 1996.

DCIDOB 96. **Desenvolupament rural a la** **Mediterrània.**

L'agricultura i la nova cultura de l'aigua.
Reptes i claus de futur.
Pedro Arrojo Agudo

L'AGRICULTURA I LA NOVA CULTURA DE L'AIGUA

REPTES I CLAUS DE FUTUR

Pedro Arrojo Agudo Departament d'Anàlisi Econòmica, Universidad de Zaragoza

L'agricultura i el regadiu: valors socials en joc ▶ La consideració general de l'agricultura, i particularment del regadiu, com a activitat d'interès general, en la mesura que vertebrava socialment el medi rural, no és vàlida actualment. Cal distingir els diversos tipus d'explotació existents per identificar en quins casos es generen aquests valors socials, al mateix temps que és necessari clarificar els impactes ambientals generats pels diversos models de producció agropecuària, per veure en quina mesura uns i altres models entren en coherència o en contradicció amb els reptes de *sostenibilitat* que han de presidir el nou enfocament de "l'interès general" en una societat moderna i responsable.

Actualment és precís distingir, almenys, tres tipus d'explotació agropecuària per tal de discernir els valors socials en joc: l'agro-business, centrat en models industrials de producció agrària, ja sigui en grans explotacions extensives mecanitzades, o en modernes explotacions intensives; l'explotació agrària gestionada a temps parcial, com a activitat no principal, que avui ocupa bona part del regadiu existent; i, finalment, el que pot i ha de caracteritzar-se com a *explotació familiar agropecuària*, que ha anat disminuint en nombre i en pes relatiu.

Però no solament s'ha d'aclarir el tipus d'explotacions agràries per discernir els valors socials que cal tenir en compte, sinó que s'han d'analitzar també els diversos models de producció agrària, identificant els valors ambientals en joc. En aquest sentit, no és consistent caracteritzar d'*interès general* aquells regadius que contaminin d'una manera massiva amb nitrats i pesticides rius i aqüífers; o aquells que comportin extraccions o derivacions abusives de cabals; o fins i tot aquells amb retorns massivament salinitzats; per no valorar aquells que treballin amb produccions transgèniques que, més enllà de generar aliments de qualitat controvertida, imposen la corresponent contaminació genètica de l'entorn.

Per tot això, avui és necessari debatre i reformular el concepte d'*interès general*, quan es tracta d'usos agraris de l'aigua. Actualment, de fet, la Directiva Marc d'Aigües estableix com a objectiu central recuperar i conservar, d'una banda, el *bon estat ecològic* de rius, llacs i aigüamolls i, de l'altra, garantir la sostenibilitat dels aqüífers. Alguns ataquen aquests enfocaments com a expressió de la incomprensió centreeuropea cap a les realitats mediterrànies. Res més lluny de la realitat. La Directiva Marc s'ha d'interpretar des de la realitat dels nostres ecosistemes aquàtics mediterranis, però això implicarà intensificar el nostre esforç de protecció ambiental, donada la seva fragilitat, en lloc de promoure més marges de laxitud en la sobreexplotació i els abocaments. Nosaltres som els més interessats en tenir cura i recuperar les nostres fàbriques i depuradores naturals d'aigua, que són els nostres rius, llacs, aigüamolls i aqüífers; de la mateixa manera que seria una insensatesa promoure més marges de permissivitat pesquera en els nostres caladors quan aquests vegin trencada la seva sostenibilitat.

El desenvolupament rural: un repte que va més enllà del regadiu ▶ Com a conseqüència dels desequilibris generats per la crisi del medi rural i la saturació del medi urbà, cada vegada és més evident la necessitat de promoure models més equilibrats d'ordenació territorial. Per això, cal estudiar amb atenció la qüestió del desenvolupament i de la vertebració poblacional del medi rural, com un repte que ha de ser considerat d'*interès general* pel conjunt de la societat, i no solament per aquells que continuen vivint als pobles.

Tradicionalment, s'ha considerat l'agricultura, i especialment el regadiu, com a clau del desenvolupament rural i de la vertebració poblacional del territori. Això, que ha estat cert en bona mesura durant gran part del segle XX, cada vegada ho és menys. Avui el desenvolupament rural és més complex i no passa necessàriament pel desenvolupament agrari, al mateix temps que el regadiu ha deixat de ser la garantia de desenvolupament econòmic territorial que fou en el seu moment.

No obstant això, continua sent cert que amplis territoris en la nostra geografia depenen en gran part de l'activitat agropecuària, pel que fa a la seva articulació social i ambiental. En aquest sentit, la importància del sector primari en el desenvolupament rural i la seva transcendència a l'hora de promoure una ordenació territorial equilibrada, és molt superior a la importància relativa d'aquest sector pel que fa al conjunt de l'economia, des de la referència de les magnituds macroeconòmiques¹. Es tracta, en definitiva, d'analitzar a cada comarca les oportunitats que s'han d'activar, integrant les potencialitats agropecuàries en el context cada vegada més complex del desenvolupament rural, juntament amb la resta de serveis i activitats productives. En moltes comarques tradicionalment agràries, l'estabilització i fins i tot l'augment de la població s'està generant sobre la base d'un desenvolupament econòmic complex, en què la producció agropecuària, tot i ser important, no és el motor clau. En uns casos ha estat el turisme rural i el desenvolupament del sector serveis; en altres casos, sobre la base d'una tradició ramadera, ha estat el desenvolupament d'indústries de transformació ramadera, més que la mateixa producció, la que ha impulsat el desenvolupament de la comarca; de vegades, ha estat el desenvolupament de marques de qualitat a la indústria agroalimentària, amb el sector del vi com a exemple més significatiu, la clau de l'èxit, etc. En molts d'aquests casos, la tradició agropecuària és la base del model, però la clau no es troba tant en el segment de la producció primària com en el desenvolupament de la comercialització i de les primeres transformacions emparat en segells de qualitat adequadament prestigiat. Entendre aquestes claus i desenvolupar-les des del món del cooperativisme agrari és essencial per tal que l'explotació agrària pugui accedir al valor afegit generat des d'aquest tipus d'activitats econòmiques que és, sens dubte, molt superior al que s'obté en l'activitat de la producció primària.

El fet de valorar aquestes realitats més complexes del modern medi rural és essencial per no caure en tòpics i poder ubicar en cada cas el paper i viabilitat del regadiu des de les realitats econòmiques, socials i ambientals del present i futur previsible. En tot cas, en ser necessari assegurar activitats econòmiques viables i rendibles, això no és suficient per assegurar la vertebració poblacional del medi rural. La garantia, qualitat i diversitat de serveis, juntament amb múltiples factors culturals condicionen fortament el repte de promoure piràmides poblacionals sanes i actives en el medi rural. La clau no es troba tant en la quantitat de pobladors com en la qualitat de l'estructura poblacional. La proporció de joves, i de forma molt especial de dones, en el teixit rural, és essencial; i això no depèn solament del fet que tinguin oportunitats de treball o accés a activitats rendibles. La manca de relleu generacional, no solament en l'explotació familiar agrària en general, sinó en el regadiu en particular, és clamorosa².

La Nova Cultura de l'Aigua ▶ Aquesta frase no és sinó expressió de la Nova Cultura de la Sostenibilitat en matèria de gestió d'aigües. Es tracta de plantejar seriosament els nous reptes que imposa assumir el principi de sostenibilitat, com a expressió del principi ètic d'equitat intergeneracional. És imprescindible detenir i invertir la tendència que ens ha dut a trencar les funcions dels ecosistemes aquàtics continentals (rius, llacs i aqüífers), amb la consegüent degradació de serveis ambientals essencials (autodepuració, pesca, integració d'ones d'avinguda, regulació de cabals de qualitat als aqüífers, fertilització de pesqueries marines, provisió de lloms que garanteixen la sostenibilitat dels deltes i arenas que formen les platges turístiques, etc.). L'explotació abusiva de rius i aqüífers, juntament amb la seva sistemàtica degradació per abocaments directes o contaminació difusa, ens estan portant a un carreró sense sortida. El desenvolupament de nous projectes de regulació, de noves transformacions en rec i de noves urbanitzacions sota descarats incentius especulatiu van imposant perspectives d'insostenibilitat evidents des de la insaciable ambició de la societat de consum. En aquest context, els problemes d'escassetat comencen a perfilarse més pròpiament com a problemes de qualitat o, en tot cas, d'escassetat de cabals de qualitat. Encara que hauríem de qüestionar-nos si el pretès problema d'escassetat de cabals no serà en realitat un problema d'excedents d'ambició i dèficit d'ètica i intel·ligència col·lectiva.

Avui parlem de *gestió d'aigües* com si es tractés d'un simple recurs econòmic, i eludim reflexionar sobre els rius i ecosistemes aquàtics que gestionen el cicle hídric continental, que no és sinó la nostra fàbrica natural d'aigües i de molts altres béns i serveis de tipus molt divers. Continuem obsessionats per l'extracció de més aigua d'aquests ecosistemes sense importar-nos ni la seva salut ni la seva sostenibilitat. La Directiva Marc, com a marc legal de la gestió d'aigües a tota la UE, exigeix passar dels enfocaments de "gestió de recurs" al modern enfocament de "gestió ecosistèmica". I no per raons de romanticisme ecologista sinó fonamentalment de pragmatisme econòmic. De la

mateixa manera que no parlem de gestió de la fusta, sinó de gestió forestal, i que entenem que un bosc és molt més que un magatzem de fusta, hem d'entendre la importància econòmica, social i ambiental de recuperar el bon estat ecològic de rius, llacs i aiguamolls, que és l'objectiu imposat per la nova legislació europea d'aquí a l'any 2015. Es tracta, en definitiva, de recordar la faula de la *gallina dels ous d'or* i, en lloc d'afanyar-nos d'una manera maldestra en estripar-la, començar a tenir-ne cura, encara que solament sigui per "egoisme intel·ligent".

Un nou enfocament ètic en matèria de gestió d'aigües ▶

Ensems amb el repte cultural que suposa assumir el *principi de sostenibilitat*, creix en el món un altre repte que no és menor, pel que fa a la gestió de les aigües i dels rius: el repte de forjar un nou enfocament ètic en matèria de gestió d'aigües. Un enfocament que permeti discernir i prioritzar drets humans i de ciutadania enfront d'interessos econòmics. El fet que 1.100 milions de persones no disposin d'accés garantit a aigües potables i la perspectiva que aquesta xifra es multipliqui les properes dècades, no és sinó la cara social de la *crisi de sostenibilitat* dels ecosistemes aquàtics citada anteriorment. El problema no es troba tant en problemes d'escassetat d'aigua sinó de contaminació i degradació de rius i aqüífers. Tots els pobles s'han instal·lat al voltant de fonts, rius i llacs o en llocs on és viable captar aigües subterrànies mitjançant pous. El problema es troba en el fet d'haver trencat la salut d'aquests ecosistemes i enverinat els seus cabals des de l'ambició d'un model de desenvolupament sovint tan insolidari i immoral com insostenible i irresponsable.

L'aigua és un element clarament definit (H₂O); això no obstant, les seves funcions són diverses i estan relacionades amb rangs de valor tan diferents que és necessari distingir categories, per tal d'establir prioritats adequades i criteris de gestió:

L'aigua-vida, en funcions bàsiques de supervivència, tant dels éssers humans (individualment i col·lectiva), com dels altres éssers vius en la natura (aigua per a la sostenibilitat) ha de ser reconeguda com a prioritària i garantida des de la perspectiva dels drets humans;

L'aigua-ciutadania, en funcions d'interès general, salut i cohesió social, ha de situar-se en un segon nivell de prioritat, en connexió amb els drets socials de ciutadania i amb l'interès general de la societat;

L'aigua-creixement, en funcions econòmiques legítimes, lligades a activitats productives i interessos privats, s'ha de reconèixer en un tercer nivell de prioritat, en connexió amb el dret individual de millorar el nivell de vida. Aquesta és la funció en la qual s'utilitza la major part dels recursos hídrics extrets de rius i aqüífers, sent la clau dels problemes d'escassetat i contaminació més rellevants al món.

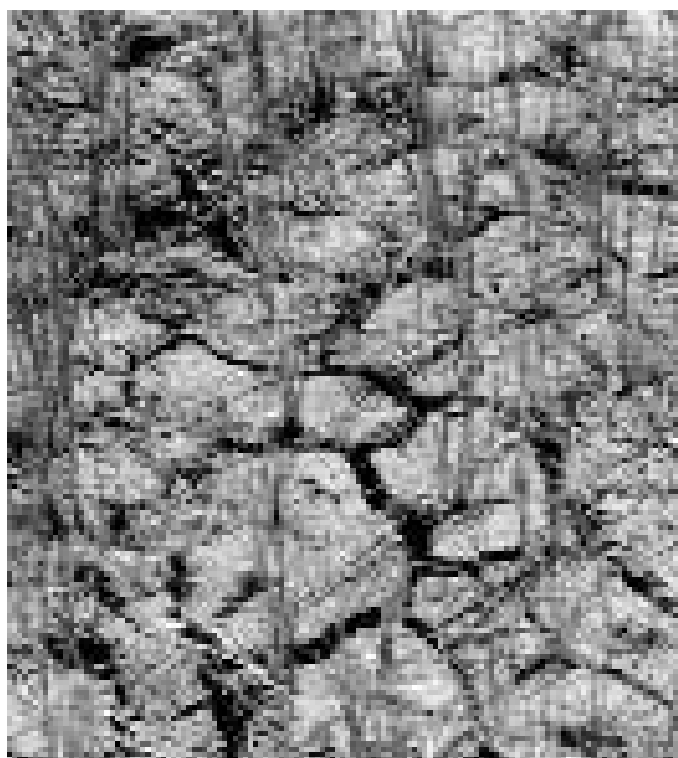
Actualment, l'ONU reconeix l'accés a dotacions bàsiques d'aigua potable (20-30 litres/persona/dia) com un dret humà. Això suposa menys de l'1% de l'aigua que utilitzem actualment. El consum domèstic dels serveis urbans implica entre el 5% i el 10% d'aquests usos totals. És obvi que els problemes d'escassetat no apareixen ni apareixeran al món per cobrir aquestes dues

prioritats. Els problemes d'escassetat i de contaminació més importants apareixen com a conseqüència dels usos massius d'*aigua-creixement*, per damunt dels nivells de sostenibilitat dels ecosistemes i ignorant les prioritats ètiques abans assenyalades. El desmesurat creixement del regadiu, el desenvolupament urbanístic al marge dels criteris més elementals d'ordenació territorial (quan no es troba sota l'imperi de l'especulació) i la irresponsabilitat contaminadora en múltiples activitats productives són les claus d'aquesta crisi d'escassetat.

És necessari assumir un ordre ètic de prioritats que salvaguardi tant els drets humans i ciutadans com la sostenibilitat dels ecosistemes, per damunt dels interessos econòmics i de mercat que es tendeixen a imposar des de les tradicionals dinàmiques desenvolupistes que promou la societat de consum i les lògiques de mercat.

Aquí el regadiu no pot ser per més temps presentat com d'*interès general* per a la nostra societat, de forma generalitzada. Hem de fer matisacions i distincions entre els diversos models d'agricultura i els diversos models d'explotació agrària analitzats anteriorment. En la mesura que la major part dels nous regadius projectats o en execució responen a objectius de desenvolupament econòmic, resulta inacceptable continuar promovent-los sobre la base de les tradicionals subvencions a l'aigua de rec.

Amb freqüència es presenten els objectius de sostenibilitat com a restriccions que dificulten el desenvolupament econòmic i impedeixen la resolució de problemes com el de la fam al món. No obstant això, els trencaments en la productivitat biològica dels ecosistemes aquàtics, particularment en matèria de pesca (tant fluvial com marina), a conseqüència de la degradació dels grans rius, la dessecació d'aiguamolls i la destrucció d'ecosistemes tan productius com els manglars, són avui una de les claus

de la fam al món. D'altra banda, les pràctiques agràries imposades pel model vigent d'agricultura industrial (forçant amb freqüència monocultius d'explotació), degraden a llarg termini la qualitat dels sòls, de les aigües i dels recursos naturals en general, fet que posa en qüestió la capacitat sostenible de producció d'aliments del model vigent.

Però principalment són els problemes d'iniquitat, pobresa, marginació i destrucció dels teixits rurals tradicionals en països empobrits, els que agreugen dia a dia el problema de la fam; i no tant per manca d'aliments, pròpiament, com per la manca de medis per accedir als aliments que de fet existeixen o podrien existir, si realment es prioritza resoldre la fam sobre els interessos dels grans mercats internacionals.

Conclusió ▶ Pel que fa al regadiu, la clau no pot seguir centrada per més temps en la transformació de nous regadius, sinó en la modernització dels ja existents. Modernització que no solament s'ha de dur a terme referent a reforçar l'estructura empresarial de l'explotació familiar.

És necessari revaloritzar les produccions tradicionals de secà, reconeixent el seu valor i adequació als objectius de sostenibilitat de les polítiques europees, promovent un *Pla Nacional del Secà* que podria trobar suports interessants en les noves polítiques agroambientals de la UE.

La recuperació, tant de bones pràctiques tradicionals com de llavors adaptades de manera agroambiental en cada lloc, des de processos de modernització, basats en noves tècniques de producció ecològica, comencen a oferir alternatives a l'agricultura industrial. Noves perspectives basades en la producció d'aliments de qualitat, la integració de valors ambientals i els valors socials que sustenta l'explotació familiar agrària.

Les perspectives de liberalització de mercats agraris i l'assumpció del principi de *recuperació de costos* en nous regadius, en coherència amb la Directiva Marc, reforça la necessitat de prioritzar la modernització del regadiu existent, amb programes de suport a l'explotació familiar agrària, abans que promoure nous regadius de futur dubtós, tant per raons econòmiques com socials i ambientals.

La promoció d'un desenvolupament rural sostenible ha de ser considerat d'*interès general* per al conjunt de la societat; un desenvolupament rural en què l'establiment de nous regadius no serà la clau en la majoria de casos, sobretot en la mesura que aquestes transformacions entren en contradicció amb la sostenibilitat dels ecosistemes aquàtics. Això no obstant, una clau essencial és desenvolupar els sectors secundari i terciari en un medi rural cada vegada més complex.

En aquest context, el repte clau de l'explotació familiar agropecuària és integrar-se en aquesta complexitat, ampliant el seu àmbit d'acció a segments de comercialització i activitats de transformació agroalimentària, a través del cooperativisme i el desenvolupament de segells de qualitat i denominació d'origen.

Notes ▶

1. A Espanya, en el seu conjunt, el sector agrari genera solament el 10% de l'ocupació laboral i a penes el 6% del valor afegit brut produït al país.
2. Les meves estimacions empíriques en el regadiu existent a la vall de l'Ebre indiquen un nivell mitjà de relleu generacional en l'explotació familiar agrària inferior al 30%. En regadius no modernitzats, com a bona part dels existents a Monegros i Bardenas (amb rec a torn), aquests nivells es redueixen al 10%; mentre que en regadius modernitzats i realment rendibles, com els que existeixen al canal d'Aragó i Catalunya, el percentatge se situa entre el 40% i el 50%.

DCIDOB 96.

Desenvolupament rural a la Mediterrània.

**Soberania alimentària: Revolució dins del sistema alimentari global.
La importància de mantenir la biodiversitat agrícola.
Henk Hobbelink i Ester Casas Griera**

SOBIRANIA ALIMENTÀRIA: REVOLUCIÓ DINS DEL SISTEMA ALIMENTARI GLOBAL

LA IMPORTÀNCIA DE MANTENIR LA BIODIVERSITAT AGRÍCOLA

Henk Hobbelink Coordinador de GRAIN*

Ester Casas Griera Membre de Red de Semillas i Coordinadora del Centre de Conservació de la Biodiversitat Cultivada**

Sobirania alimentària i autonomia local ▶ El febrer de 2005, el president francès Jacques Chirac va recórrer una sèrie de països de l'Àfrica francòfona i va parlar molt d'agricultura. Quan es va aturar a Dakar (Senegal) va parlar en un seminari, on l'escoltaven atentament sis altres caps d'Estat de la regió i centenars de representants d'agricultors, i va demanar una reorientació del desenvolupament agrícola segons les pautes de la sobirania alimentària. Per a ell, això implica que l'agricultura hauria de rebre un tracte especial en el debat sobre la globalització, que s'haurien de respectar les tradicions locals i que s'hauria de tenir en compte el nivell de desenvolupament de cada país. Malgrat tot, en el mateix seminari, va defensar aferrissadament que les actuals polítiques agrícoles de la UE –molt criticades per practicar el dúmping a les exportacions, taxar les importacions i ensorrar els petits agricultors de la UE i arreu– no s'han de veure com l'enemic dels països pobres i dels agricultors. Propugnar la sobirania alimentària, però mantenir intacte el sistema alimentari global?

Uns mesos abans que Chirac anés a Àfrica, GRAIN va celebrar la seva reunió anual de personal en un petit poble prop de Tangail, a Bangladesh. El nostre amfitrió fou UBINIG, una ONG popular l'objectiu principal de la qual és promoure el “Nayakrishi Andolon”, que literalment significa “nou moviment agrícola”. L'agricultura Nayakrishi evita l'ús d'aportacions externes, utilitza una base de llavors local increïblement diversa i, sobretot, considera el conreu d'aliments com a part integral de la seva cultura, la seva independència i la sobirania de les comunitats locals. També produeix més aliments que qualsevol dels altres mètodes d'agricultura industrial desenvolupats a la regió.

Els habitants del poble on es va organitzar la reunió van insistir en mostrar-nos el seu “Centre Comunitari de Diversitat de Llavors”. El centre és sorprenent. Una quantitat desconcertant de testos de fang i ampolles de vidre contenen les llavors de centenars de varietats de dotzenes de conreus diferents. Però les dones encarregades del centre de llavors ens van explicar amb molta paciència que això era només la punta de l'iceberg de la xarxa de llavors de la qual formaven part. Centenars de comunitats de diferents parts del país utilitzen les llavors cada temporada, les guarden escrupolosament a les seves granges, i una sofisticada xarxa de control i intercanvi dels camperols garanteix que en qualsevol moment es conreïn i mantinguin vives milers de diferents varietats de llavors, en algun lloc. Mentre parlàvem, algú va preguntar què entenien per sobirania alimentària. Una de les dones va assenyalar el centre de llavors que tenia darrera, va somriure, i simplement va dir: “això”.

Lessència de la sobirania alimentària és l'autonomia local. Les dones d'UBINIG estan convençudes que la pèrdua de llavors a casa també significa la pèrdua del poder de la dona. El fet de dependre del mercat exterior per aconseguir llavors fa que la seva feina sigui supèrflua i ineficaç, i les allunya del control últim del sistema agrícola. El que es pot aplicar a la supervivència de les dones com a agricultores, també es pot aplicar a la supervivència de l'agricultura dels camperols en el seu conjunt. L'agenda de globalització neoliberal insisteix en fomentar una agricultura en la qual els milions de camperols actuals no tinguin cabuda i en la qual les corporacions globals –amb el suport actiu dels governs del Nord i del Sud– controlin la cadena alimentària des de les aportacions agrícoles i els conreus, fins a la distribució, el processament i la venda d'aliments arreu del món. Aquesta és la visió de l'agricultura a la qual s'enfronta el concepte de sobirania alimentària.

La sobirania alimentària en el seu context ▶ El concepte de “sobirania alimentària” va ser encunyat per primera vegada per Via Campesina a la Cimera Mundial sobre l'Alimentació celebrada a Roma l'any 1996; des de llavors, s'ha debatut i desenvolupat en reunions posteriors. El 2001, es va celebrar a Cuba el “Fòrum Mundial sobre la Sobirania Alimentària” i un any més tard, al Fòrum ONG/OSC sobre la Sobirania

Alimentària organitzat juntament amb la segona Cimera Mundial sobre l'Alimentació a Roma, el concepte es va continuar debatent i perfilant, fins arribar a la seva definició actual: "La sobirania alimentària és el dret dels pobles, comunitats i països a definir les seves pròpies polítiques agrícoles, pastorals, laborals, pesqueres, alimentàries i territorials, i que siguin ecològica, social, econòmica i culturalment apropiades a les seves circumstàncies úniques. Inclou el dret real als aliments i a produir aliments, la qual cosa significa que tothom té dret a uns aliments segurs, nutritius i culturalment apropiats així com a uns recursos per produir aliments i la capacitat per mantenir-se i mantenir les seves societats"¹. Molts actors diferents (des de moviments socials fins a governs) s'han apropiat del concepte i ara aquest està molt estès. En certa manera, "l'èxit" de la sobirania alimentària com a discurs nou també ha contribuït al seu problema: actualment moltes persones l'utilitzen amb diferents propòsits i això provoca que estigui perdent ràpidament el seu contingut i significat original. El que entén Jacques Chirac pel concepte, tal com s'ha esmentat al principi de l'article, és només un exemple d'això.

La sobirania alimentària té les seves arrels en la vida i l'esforç dels camperols, pescadors i indígenes. La sobirania alimentària, a diferència de molts dels termes inventats per intel·lectuals, responsables de polítiques i buròcrates, sorgeix dels esforços del camperol, com a una necessitat de crear un discurs fort, radical i inclusiu sobre les realitats locals i les necessitats que es poden escoltar i entendre globalment.

Així mateix, el concepte també es va desenvolupar com a reacció al creixent (mal) ús de la "seguretat alimentària". La definició principal de seguretat alimentària, ratificada a les cimeres sobre l'Alimentació i a altres conferències d'alt nivell, es refereix a que tothom ha de tenir els aliments suficients per menjar cada dia. Però no parla d'on provenen els aliments, de qui els produeix, de com i en quines condicions s'han conreat. D'aquesta manera es permet els exportadors d'aliments, del Nord i del Sud, defensar que la millor manera per als països pobres d'aconseguir la seguretat alimentària és importar aliments a baix preu, en lloc de provar de produir-los ells mateixos. Això, com lamentablement s'està posant de manifest arreu, fa que aquests països depenguin cada vegada més del mercat internacional, obliga els camperols que no poden competir amb les importacions subvencionades a abandonar les seves terres i a marxar a les ciutats a buscar feines que no existeixen. La seguretat alimentària, entesa en aquest sentit, només contribueix a augmentar la pobresa, la marginació i la fam.

El pensament que hi ha darrera de la sobirania alimentària contrasta amb aquest enfocament neoliberal que creu que el comerç internacional resoldrà els problemes alimentaris del món, ja que se centra més en l'autonomia local, els mercats locals i l'acció comunitària. Així doncs, potser el primer tema que s'ha de destacar és que la sobirania alimentària és un procés de resistència de les persones, i la seva conceptualització no es pot dur a terme al marge de la dinàmica dels moviments socials que són essencials en aquests esforços.

L'espai local, primer ▶ El primer espai on els camperols van identificar el poder de transformació de la sobirania alimentària va ser, naturalment, l'espai local. És aquí on els camperols tenen les seves arrels i on creixen les llavors que planten. És aquí on la sobirania alimentària adquireix la seva màxima dimensió. És també a aquest nivell que es formulen i desenvolupen les estratègies i accions: des de la lluita de les dones contra els pesticides a Paraguai, fins a les xarxes de llavors de França, Espanya i Itàlia i les iniciatives de les cooperatives de camperols d'Uganda, passant per la recuperació de la medicina tradicional dels indígenes de Chiapas. La sobirania alimentària adquireix el seu significat real en els espais on les comunitats locals creen autonomia basant-se en les seves pròpies necessitats, creences i realitats. També adquireix un significat comú que permet que les comunitats de camperols de diferents parts del món apreciïn i s'identifiquin amb altres esforços.

Els sistemes agrícoles tradicionals s'han desenvolupat basant-se en principis de cooperació, integració i diàleg amb la natura. Això, a la vegada, ha portat a sistemes agroecològics molt complexos. Aquests camperols són els custodis de milers d'anys d'investigació i creació que han fet possible una agricultura basada en una biodiversitat tan extraordinària. Actualment, les organitzacions de camperols defensen aferrissadament aquesta cultura i biodiversitat agrícola en nom d'una herència única i la producció alimentària per milers de milions de persones de la terra avui i en el futur.

Això contrasta clarament amb l'agricultura industrial moderna, instaurada en sistemes basats en la cobdícia, l'exclusió i la destrucció, fet que es tradueix en extensos monocreus que depenen de poques espècies i varietats i són impenetrables per a les cultures i els habitants locals.

Les dimensions més àmplies ▶ La sobirania alimentària és una sòlida alternativa al pensament únic actual sobre la producció alimentària. La lluita per la sobirania alimentària inclou temes tan diversos com la reforma agrària, el control territorial, els mercats locals, la biodiversitat, l'autonomia, la cooperació, el deute, la salut, i molts altres aspectes que són vitals per poder produir aliments localment.

La reforma agrària, en especial, és un component important de la sobirania alimentària; una redistribució radical de la terra, en particular entre els més pobres i els que no tenen accés a la terra. El Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra (Moviment dels Sense Terra del Brasil) és un bon exemple de com la sobirania alimentària està intrínsecament lligada a la lluita social dels milions d'habitants rurals que han estat expulsats de la seva terra i dels pobres urbans que mai no han tingut accés a la terra i que ara busquen el camí per recuperar la seva identitat tot reclamant que els retornin la terra. Un dels principals colls d'ampolla de la producció alimentària local és la distribució desigual del sòl. A molts països del món, el 20% de la població (els terratinents) controla el 80% de la terra, i aquesta terra sovint s'utilitza per produir exportacions en lloc d'aliments per a la població local. De la mateixa manera, l'aplicació dels drets del indígenes als seus territoris és un requisit indispensable per orientar-se cap a la sobirania alimentària.

La sobirania alimentària també uneix els camperols i agricultors del Nord i del Sud, als quals s'ha diferenciat de manera artificial. Per exemple, les xarxes de llavors dels agricultors a França estan tan relacionades amb la sobirania com els esforços dels centres de llavors dirigits per dones a Bangladesh. O, segons les paraules de José Bové, un líder dels camperols de França: "Per a la gent del Sud, la sobirania alimentària significa el dret de protegir-se davant de les importacions. Per a nosaltres, significa lluitar contra l'ajuda a l'exportació i contra l'agricultura intensiva. No hi ha cap mena de contradicció".

I, el que encara és més important, la sobirania alimentària permet que diferents moviments, que tradicionalment solien excloure's entre ells, coincideixin en els seus esforços. Els camperols, els sense terra, els pescadors, els pastoralistes o els indígenes, cada vegada convergeixen més i estan desenvolupant una capacitat de comprensió recíproca de les accions i objectius comuns.

Totes aquestes persones estan lluitant per alguna cosa més que la interpretació de la sobirania alimentària que va fer Jacques Chirac a Senegal. A diferència del que opina Chirac, la sobirania alimentària implica que el sistema alimentari global hauria de canviar de dalt a baix. Els camperols, els pescadors, els pastoralistes i els indígenes han alimentat el món des de fa milers d'anys, per aconseguir un món sense fam, un món on tothom tingui accés a aliments nutritius produïts localment, han de tornar a recuperar el protagonisme.

Minant la sobirania alimentària: el cas de les llavors a Europa ▶ Tradicionalment ha sigut molt evident que les granes, llavors o pipes podien servir com a aliment i també plantar-se, assegurant l'economia del pagès i l'alimentació de la comunitat. Avui dia aquesta realitat s'ha distorsionat i els grans destinats a l'alimentació tenen poc a veure amb les llavors.

L'expansió i la concentració de la cadena agroindustrial (proveïdors de llavors i inputs agrícoles, elaboradors i distribuïdors) dins de grans mercats han afavorit economies d'escala d'alguns dels cultius més importants, que porten a la producció de productes uniformes al menor preu possible. Aconseguir que tots els page-

Altres mesures que minen l'ús de varietats tradicionals o locals

Per a moltes empreses de llavors, el fet que els pagesos puguin utilitzar ells mateixos llavors que es multipliquen és un problema, ja que és una pràctica força habitual a Europa. Per això a la indústria de llavors juntament amb els governs han presentat una sèrie de mesures per suprimir l'ús de llavors guardades al camp:

- ▶ Amb l'augment de la protecció que reben els titulars de Drets d'obtentor, de manera que engloba també aquelles varietats que "derivin essencialment d'una varietat protegida". O sigui que els pagesos que un dia van comprar una varietat protegida només la podran guardar si paguen anualment els drets a l'empresa.
- ▶ Per protegir els cultius transgènics, Europa va adoptar una directiva que acceptava les patents de plantes i animals. O sigui que un pagès no pot utilitzar llavors contaminades de transgènics, encara que hagi estat contra la seva voluntat.
- ▶ Les subvencions agrícoles també han servit per reforçar el monopoli de les empreses de llavors. A Espanya els pagesos que vulguin cobrar subvenció per exemple pel cultiu de cotó, o a França pel blat dur estan obligats a comprar varietats certificades.
- ▶ Les regulacions a nivell sanitari també ha servit com a excusa pel control del mercat del recursos fitogenètics.
- ▶ I per acabar, quan la legislació no és suficient, les mateixes companyies imposen contractes de producció als agricultors, pels quals només compraran la collita si s'ha utilitzat llavor certificada.

Itàlia promou diversitat

Les lleis regionals a Itàlia constitueixen l'únic exemple a Europa d'iniciativa legal sobre recursos genètics no derivada de la normativa comunitària. Des de 1997, 8 de les 18 regions administratives d'Itàlia han adoptat les seves pròpies lleis sobre recursos genètics locals, a través de les quals busquen protegir i promoure les varietats vegetals i races d'animals tradicionals dels sistemes agropecuaris locals com a patrimoni de la regió. A partir de la llei regional de Lacio l'any 2000, també estableixen drets col·lectius sobre el patrimoni genètic local. Hi participen nombroses entitats i institucions locals (ajuntaments, consorcis, iniciatives privades, etc), i des de l'any 2001 es va reconèixer el dret de les regions a establir un catàleg de varietats de conservació.

sos plantin les mateixes llavors i varietats és la millor manera d'obtenir un producte estandarditzat. I, per als agricultors, produir més amb el mateix volum de treball és la forma de reduir els preus. No obstant això, per aconseguir-ho cal una homogeneïtzació de les terres i aportar plaguicides, fertilitzants i/o irrigació, ja que les condicions agroecològiques i climàtiques són diferents a cada zona. Així doncs, els pagesos s'han tornat dependents del model agrícola industrial, i mentre els costos de producció van disminuint, els costos reals s'expressen en contaminació del nostre sòl, aigua i aire, l'escalfament global, l'atur i la pèrdua de petits agricultors.

La qüestió del futur dels recursos fitogenètics s'està discutint en l'àmbit internacional i pren dos camins divergents i contradictoris. D'una banda, tenim un marc normatiu cada cop més sever, i sovint criticat per abús, pel que fa a sistemes de protecció i mercantilització de la biodiversitat (patents sobre éssers vius, negociació dels drets de propietat intel·lectual); i de l'altra, hi ha un creixent consens internacional sobre la necessitat de conservar i compartir els recursos fitogenètics com a condició indispensable per aconseguir plenament el dret humà a l'alimentació.

A Europa, el sistema d'abastament de llavors comercials està molt organitzat i controlat. La legislació europea en matèria de comercialització de llavors ha evolucionat al llarg dels anys i ha assegurat que al mercat només es trobin llavors uniformes, condemnant les llavors i varietats tradicionals dels pagesos al mercat negre o a la il·legalitat total.

Cada Estat Membre de la UE té l'obligació de mantenir un catàleg de varietats oficialment reconegudes que poden ser lliurement comercialitzades dins del seu territori. A Europa, tant per al registre en el catàleg com per aconseguir els drets de propietat intel·lectual, s'exigeixen els mateixos criteris d'acceptació (estabilitat, uniformitat i homogeneïtat). Conseqüentment la majoria de varietats del catàleg és estable, homogènia i uniforme, i està protegida pels drets d'obtentors² vegetals. Es podria assegurar que França és dels països amb la legislació més estricta del món: des de l'any 1940 els pagesos només poden comprar llavors registrades oficialment al catàleg nacional perquè, segurament, en aquest país és on hi ha la major indústria de llavors europea que alhora té un grup de pressió molt poderós i actiu.

Llavors locals il·legalitzades ▶ La creixent demanda d'aliments de qualitat, juntament amb la crida per desenvolupar sistemes agrícoles perdurables i desvinculats de les subvencions, ha fet que nombrosos pagesos vulguin cultivar varietats que no figuren al catàleg.

Aquestes varietats antigues, pageses, locals o tradicionals, difícilment es podran inscriure en aquest catàleg ja que no estan adaptades a un processament industrial o distribució global. I tot i que alguna d'aquestes varietats pogués complir tots els requisits, seria impossible pagar els costos del registre (5.000 euros per una varietat hortícola i 15.000 euros per un cereal), ja que només tenen interès en l'àmbit local.

La legislació europea prohibeix que aquestes llavors no registrades es puguin vendre, regalar o intercanviar. Només autoritza produir llavors per ser utilitzades dins de la mateixa finca, fet que sentència la qualitat d'aquestes llavors, impossibilita que un mateix pagès pugui multiplicar tots els cultius i crea una fragilitat absoluta en existir la possibilitat de perdre les llavors per a l'any següent a causa d'una mala collita.

Però la majoria de països comunitaris, excepte França, toleren intercanvis informals de llavors entre pagesos, i alguns països permeten la comercialització de petites quantitats de llavors que no figuren al catàleg. L'any 1998 els Estats Membres de la UE van acordar establir disposicions especials per permetre la venda de "varietats de conservació" segons la Directiva 98/95/EC. El març de 2005 la Comissió Europea va presentar una proposta de directiva sobre "varietats de conservació" que substitueix els criteris anteriors pels d'assaig amb

Una resposta de la societat civil: La Red de Semillas

La Red de Semillas "Resembrando e Intercambiando" és una aliança entre petits agricultors ecològics i tradicionals, tècnics i persones implicades en la conservació i l'ús in situ de les varietats locals i tradicionals a Espanya.

La motivació que va fomentar la creació de la Red de Semillas se centra en la greu pèrdua de recursos genètics que afecta l'agricultura i la ramaderia. Les organitzacions i persones que formen la Red treballen per facilitar i promoure el manteniment de la biodiversitat agrícola a les finques dels agricultors i als plats dels consumidors, ja que la diversitat agrícola, cultural i ambiental és fonamental per tal de mantenir vius els agroecosistemes i l'agricultura familiar. Les varietats locals, a més de tenir grans qualitats nutritives i organolèptiques, tenen una gran riquesa genètica que els atorga protecció enfront de les plagues i les malalties, estan adaptades a sistemes agrícoles complexos d'una gran diversitat de components productius i a les condicions de sòl i clima locals. Aquestes característiques permeten l'autonomia dels agricultors, la gestió agroecològica dels sistemes productius i una alimentació variada i d'alta qualitat.

Des de la Red es treballa en xarxa per tal de fomentar l'intercanvi de llavors i coneixement, establint vincles d'unió entre pagesos, consumidors i col·lectius que treballin pel desenvolupament d'aquesta agricultura⁴. Es col·labora amb altres organitzacions estatals i estrangeres⁵ afins als objectius i finalitats de la Red. Amb el propòsit de complir tots aquests objectius, l'associació organitza tot tipus d'assemblees, reunions i tasques de divulgació mitjançant revistes, butlletins, publicacions, llibres, etc. i l'organització de cursos, jornades, xerrades, estudis i tot tipus d'acció formativa professional o econòmica. També es dedica a la promoció de projectes d'investigació, desenvolupament i transferència tecnològica sobre biodiversitat agrícola i el seu ús en sistemes agraris alternatius. Des de la Red preocupa que ja no siguin els agricultors, ni els governs els qui prenguin les decisions fonamentals de què i com sembrar o de com i a qui vendre, sinó les corporacions que dominen el sistema agroalimentari global i els que prenen les decisions de com conservar el sòl, l'aigua i els recursos naturals. Davant d'aquesta situació cal idear noves i nombroses formes de defensa i resistència per tal que la societat civil pugui decidir què i com menjar, i què i com cultivar

els coneixements obtinguts amb l'experiència pràctica durant el cultiu, la reproducció i l'ús. Si s'adopta aquesta directiva haurà de ser aplicada pels Estats Membres a partir de l'1 de juny de 2006.

La definició proposada de varietats de conservació es limita a les varietats locals en risc d'erosió genètica. Es tracta únicament d'estalviar a baix cost allò que corre perill de desaparèixer i podrà ser utilitzat com a recurs per la indústria de llavors. Aquesta directiva deixa molts detalls en l'ambigüitat: qui pot comercialitzar-les; quantitats limitades per varietats o per volum de cultius comercialitzats; permisió o no de l'intercanvi lliure, etc. En general, la proposta no aprofundeix i deixa a voluntat de l'Estat Membre el desenvolupament d'aquests criteris.

Per aquesta raó, la Red de Semillas (veure requadre) ha transmès a IFOAM-EU³, al Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, al Departament d'Agricultura Ramaderia i Pesca de la Generalitat i a parlamentaris del Govern català propostes que pretenen tancar aquestes ambigüitats i definir els criteris d'acceptació al Registre de varietats de conservació, concretant quantitats i llocs de comercialització, regulació dels multiplicadors segons siguin particulars, empreses, cooperatives o centres d'investigació; incloure la possibilitat de registrar qualsevol varietat que es pugui multiplicar i comercialitzar associada a un ús local; i definir clarament la diferència entre el comerç i l'intercanvi.

A l'Estat espanyol es va obrir la possibilitat del Registre de Conservació, però en data d'avui encara és hora que s'especifiquin els criteris d'acceptació, cost d'inscripció, etc. Dues organitzacions que formen part de la Red de Semillas van sol·licitar fa uns cinc anys la inscripció d'una dotzena de varietats, i fa poc més de sis mesos s'ha acceptat una de les varietats sol·licitades a la inscripció, però encara no s'han comunicat quines són les condicions de comercialització d'aquesta.

Notes ▶

*GRAIN és una ONG internacional que promou la gestió i l'ús sostenible de la biodiversitat agrícola a partir del control dels éssers humans sobre els recursos genètics i el coneixement tradicional. www.grain.org

**El Centre de Conservació de la Biodiversitat Cultivada treballa recollint i caracteritzant varietats agrícoles antigues per promoure'n l'ús i el consum. www.agrariamanresa.org

1. *Food Sovereignty: A Right For All*, Declaració Política del Fòrum ONG/OSC sobre la Sobirania Alimentària. Roma, juny de 2002

2. N. de l'Ed.: L'obtentor és un fitogenetista especialitzat en l'obtenció de noves varietats de plantes. Per dret d'obtentor s'entén el conjunt de drets que confereix al seu titular el títol d'obtenció vegetal d'una varietat, d'acord amb allò disposat a la Llei 3/2000, de 7 de gener, de protecció de les varietats vegetals (www.oepm.es/internet/legisla/otras/iv11ley32000.htm).

3. IFOAM-EU és el grup regional europeu d'IFOAM (Federació Internacional de Moviments d'Agricultura Orgànica, formada per més de 750 organitzacions membres de 108 països), interlocutor directe amb la Comissió Europea en el Grup consultiu d'agricultura ecològica.

4. A Catalunya hi ha diverses iniciatives que treballen per la biodiversitat agrícola com ara Ecollavors a la Garrotxa (ecollavors@moviments.net); Parc Natural de la Garrotxa; Centre de Conservació de la Biodiversitat Cultivada (www.agrariamanresa.org); Departament d'etnobotànica de la Facultat de Farmàcia, etc.

5. França (Réseau de Semences Paysannes, Germinance, BioGerme, Kokopelli, Fruits Oubliés, FNAB), Itàlia (AIAB, Croce Via, ARSIAL de Regione Lazio, Slow Food), Irlanda (Irish Seed Savers Association) i Alemanya.

DCIDOB 96. **Desenvolupament rural a la** **Mediterrània.**

Globalització, comerç i cooperació agrícola.
El comerç agrícola a favor dels més pobres.
Teresa Caveró

GLOBALITZACIÓ, COMERÇ I COOPERACIÓ AGRÍCOLA

EL COMERÇ AGRÍCOLA A FAVOR DELS MÉS POBRES

Teresa Caveró Enginyera Agrònoma, Investigadora del Departament de Campanyes i Estudis, Intermón Oxfam

Dins del sistema internacional globalitzat, el comerç agrícola es regeix per les regles de l'Organització Mundial del Comerç (OMC), que estableixen les normes comercials multilaterals. Un nivell més restringit geogràficament, però més ambiciós en termes de liberalització comercial, el formen els acords regionals de lliure comerç, com per exemple els Acords Euromediterranis d'Associació impulsats pel Procés de Barcelona (Declaració de Barcelona, 1995), que pretenen conduir a una àrea de lliure comerç per a l'any 2010 en la zona euromediterrània, fet que previsiblement ha de repercutir en l'agricultura dels països signants. Les polítiques de cooperació agrícola s'han de dirigir d'una banda a pal·liar els efectes negatius d'aquestes mesures i, de l'altra, a fomentar la producció i la integració en el mercat regional dels països meridionals.

L'agricultura mediterrània respon a dos models clarament diferenciats: d'una banda, l'agricultura dels quatre països del sud de la UE (Espanya, Itàlia, Grècia i Portugal), regits per la Política Agrícola Comuna (PAC), i de l'altra, l'agricultura dels països d'Àfrica del Nord i Pròxim Orient, tots aquests amb una renda mitjana quatre vegades inferior a la dels veïns del nord i amb problemes d'empobriment de recursos com la terra i l'aigua, a més dels greus problemes econòmics i socials associats al baix nivell de renda. El dilema és, doncs, com es pot homogeneïtzar la producció i el consum entre un mercat funcional d'una economia rica, i un mercat disfuncional i pobre, dins d'un sistema econòmic globalitzat, en què ambdues parts contribueixin de manera profitosa per a les seves poblacions però particularment profitosa per al Sud. És una situació que reproduceix el fenomen que té lloc en l'àmbit internacional entre els països rics i els països en desenvolupament, però en un marc privilegiat tant per les condicions agroclimàtiques enormement favorables a l'activitat agrícola com a la proximitat geogràfica, tan positiva per al comerç.

La cooperació agrícola a la regió mediterrània no es pot entendre fora de les relacions comercials entre els països que la integren. La cooperació al desenvolupament pretén fomentar el creixement econòmic dels països receptors d'ajuda, i aquest creixement ha d'anar necessàriament acompanyat d'un increment en les relacions comercials dels països més pobres. Una política de cooperació agrícola que no vagi acompanyada de mesures que redueixin el proteccionisme dels països més rics i que afavoreixin els fluxos comercials és una política incoherent i desgraciadament recurrent entre els governants dels països de la UE.

Globalització ► La globalització es caracteritza per l'absència d'un poder centralitzat i l'expansió de les comunicacions. Utilitzem el terme globalització per referir-nos a l'actual sistema d'economia internacional, en què els mercats mundials interaccionen en un terreny comú, amb una àmplia llibertat de moviments d'empreses i capitals, que actuen com un dels motors fonamentals del desenvolupament econòmic. En aquest context, la sobirania dels estats perd rellevància sobre l'activitat econòmica regida per les lleis del mercat internacional, i l'activitat econòmica se separa de la política.

La globalització respon a la teoria econòmica clàssica de Ricardo¹, segons la qual el comerç permet explotar l'avantatge comparatiu dels països per assolir un nivell de benestar superior, sigui quin sigui el seu nivell de renda. Aquesta teoria serviria en principi per al comerç agrari, però les acusades imperfeccions dels mercats agraris fan que la materialització d'aquests beneficis no sigui immediata. En un sistema globalitzat, el paper dels estats és dur a terme polítiques que, tenint en compte els sistemes agraris en el seu conjunt, vetllen pels interessos dels consumidors i dels productors. Això comporta reptes per als sistemes de producció existents, incloent els sistemes agrícoles en les diferents regions del món, com també suposa prendre decisions difícils i políticament compromeses que, en molts casos, duen a situacions contradictòries en els països més desenvolupats, on l'interès polític a curt termini es posa al davant de les polítiques i dels interessos a llarg termini.

En aquest context de globalització, la integració regional es concep com un sistema per garantir els llaços entre països veïns, aprofitant-se de la proximitat geogràfica per incrementar els fluxos comercials i dur a terme polítiques solidàries de cooperació i redistribució. El millor exemple d'integració regional l'encarna la mateixa UE, on els beneficis d'una clara voluntat política en fer funcionar un projecte d'integració comú salten a la vista al nostre país. Els líders europeus haurien de tenir aquesta experiència present quan es tracta de negociar amb països veïns, per tal que el resultat sigui una situació de benestar social superior, sobretot per als més desfavorits.

Comerç agrari: polítiques proteccionistes i liberalització ▶

La teoria econòmica indica que en mercats perfectes, la liberalització del comerç duu a una situació de benestar superior que l'assolit en economies tancades i protegides. La protecció de l'agricultura es realitza en l'àmbit nacional mitjançant tres mecanismes bàsics: el suport domèstic, la limitació de l'accés a mercats i les ajudes a l'exportació.

El *suport domèstic* consisteix en totes aquelles mesures que suposen una transferència dels contribuents als productors per la realització d'una determinada pràctica agrícola, com per exemple els preus garantits, ajudes al consum de gasolina, ajudes a la conservació del medi ambient, etc. Aquelles ajudes que incentiven la producció tenen efectes distorsionants per al comerç internacional, és a dir, incideixen en els preus internacionals dels productes corresponents i també de productes similars (substitutius).

L'*accés a mercats* es restringeix mitjançant barreres directes a la importació com els aranzels, els contingents i els calendaris d'importació; i amb barreres indirectes com són els preus de referència, les regles d'origen, les mesures fitosanitàries i les regulacions duaneres en general. Aquestes barreres indirectes tenen un important efecte ja que limiten les oportunitats exportadores dels països en desenvolupament, que difícilment poden complir amb una regulació molesta.

Les *ajudes a l'exportació* són el pagament que l'Estat fa als productors per la venda dels excedents en el mercat internacional. Aquestes ajudes són altament distorsionants, ja que permeten vendre al mercat internacional a un preu inferior al cost de producció, fet que suposa una competència deslleial amb els productes no subvencionats.

Al marge del debat entre els acadèmics neoliberals i els moviments antiglobalització sobre el paper del lliure comerç en el desenvolupament, el que és cert és que els països en desenvolupament estan àmpliament exclosos del comerç internacional, i aconseguir un augment en la seva participació en les exportacions mundials és necessari per posar en marxa el motor del desenvolupament econòmic d'aquests països. Com que el component majoritari de les seves economies són els productes agrícoles, és lògic pensar que la participació d'aquests països en el comerç internacional sigui fonamentalment agrícola. Difícilment un pensament progressista pot defensar uns mercats tancats als productes dels països més pobres. És imprescindible

aconseguir que els productes dels països en desenvolupament puguin accedir als mercats dels països del Nord, i que els productors rebin un preu just pels seus productes. Per això és necessari que es produeixin les condicions adequades en els tres nivells d'integració comercial:

L'Organització Mundial del Comerç (OMC) ▶ Per tal que les regles de comerç internacional afavoreixin el desenvolupament de l'agricultura en els països més pobres, és necessari assolir un acord a la Ronda de Desenvolupament que es va iniciar a Doha el 2001, i que hauria d'haver culminat el desembre de 2005 a la Conferència Interministerial de Hong Kong. Aquesta ronda pretén avançar en els acords de liberalització del comerç agrari, industrial i de serveis, però tenint en compte les necessitats dels països en desenvolupament, que han de gaudir d'un tractament especial i diferenciat. Un acord satisfactori per afavorir la integració a la regió mediterrània ha de reduir considerablement els subsidis a la producció a la UE i altres països rics, obrir les portes a l'accés dels productes del Sud al mercat europeu, i permetre als governs dels països meridionals protegir els sectors de la seva agricultura que són clau per a la seguretat alimentària i el desenvolupament rural.

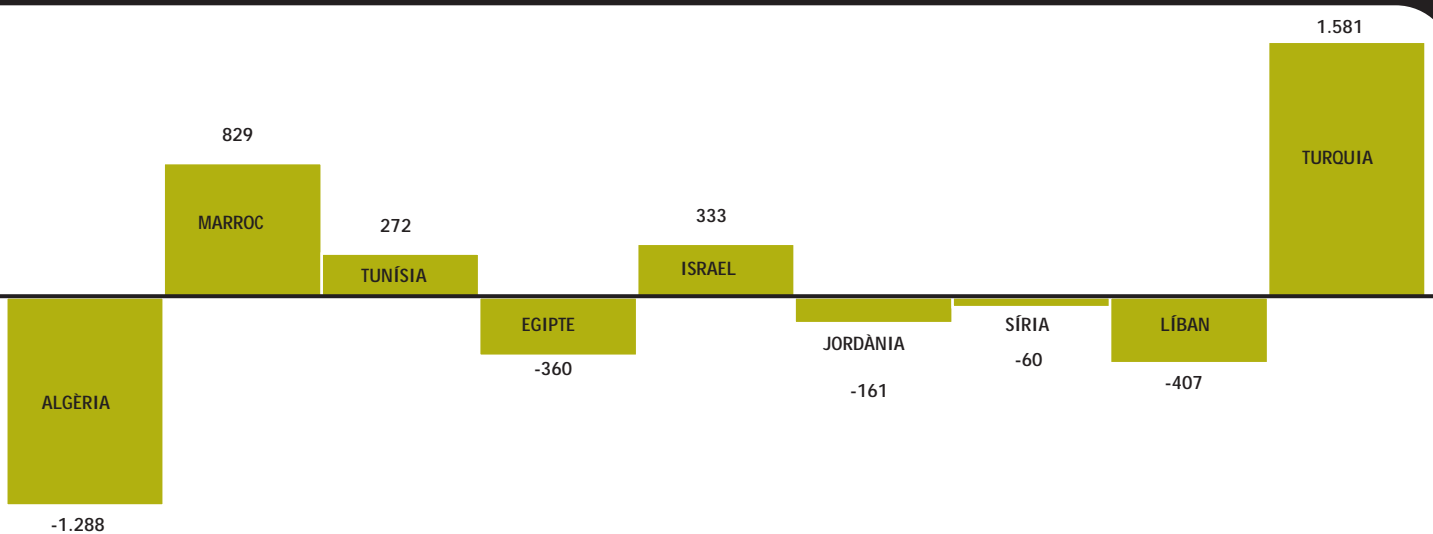
La Política Agrícola Comuna (PAC) ▶ La UE ha complementat els mecanismes bàsics de les negociacions per a la liberalització del comerç agrari, amb mesures cada vegada més orientades al suport al medi ambient i al desenvolupament rural. La reforma de la PAC de 2003 va desvincular la major part de les ajudes de la producció, prenent així esmorteir l'efecte distorsionant d'aquestes ajudes en el comerç internacional. Això no obstant, els pagaments directes suposen encara un important incentiu a la producció, i alguns sectors com el boví, l'aviari, la llet, el sucre, les fruites i les hortalisses romanen molt protegits per elevades barreres aranzelàries. Precisament són alguns dels productes més protegits, com les fruites i les hortalisses, els que podrien competir amb els productes dels països veïns de la Mediterrània. Aquesta política no afavoreix el desenvolupament agrari en el conjunt de la regió mediterrània.

Els Acords Euromediterranis ▶ L'agricultura és una excepció en l'àmbit multilateral de l'OMC, i també ho és en l'àmbit regional i, en particular, en el marc dels Acords Euromediterranis d'Associació. Així, mentre les disposicions de liberalització del comerç abasten la totalitat dels productes industrials, en agricultura es parla d'una "progressiva liberalització". Però el caràcter excepcional de l'agricultura en les negociacions ha servit perquè els assumptes agraris no s'hagin negociat amb vista a la liberalització dels corresponents intercanvis. Així, les exportacions agràries dels països meridionals de la Mediterrània cap a la UE gaudeixen de certes reduccions aranzelàries, però aquestes es veuen limitades en aquells productes sensibles –amb aranzels elevats, preus de referència i calendaris d'importació– per a l'agricultura europea. És a dir, ni tan sols en els tractats regionals s'ha aconseguit que la UE obrís el seu mercat als productes del Sud sense reticències.

Comerç de productes agrícoles entre diferents països mediterranis i la UE (milions d'euros) (2004)

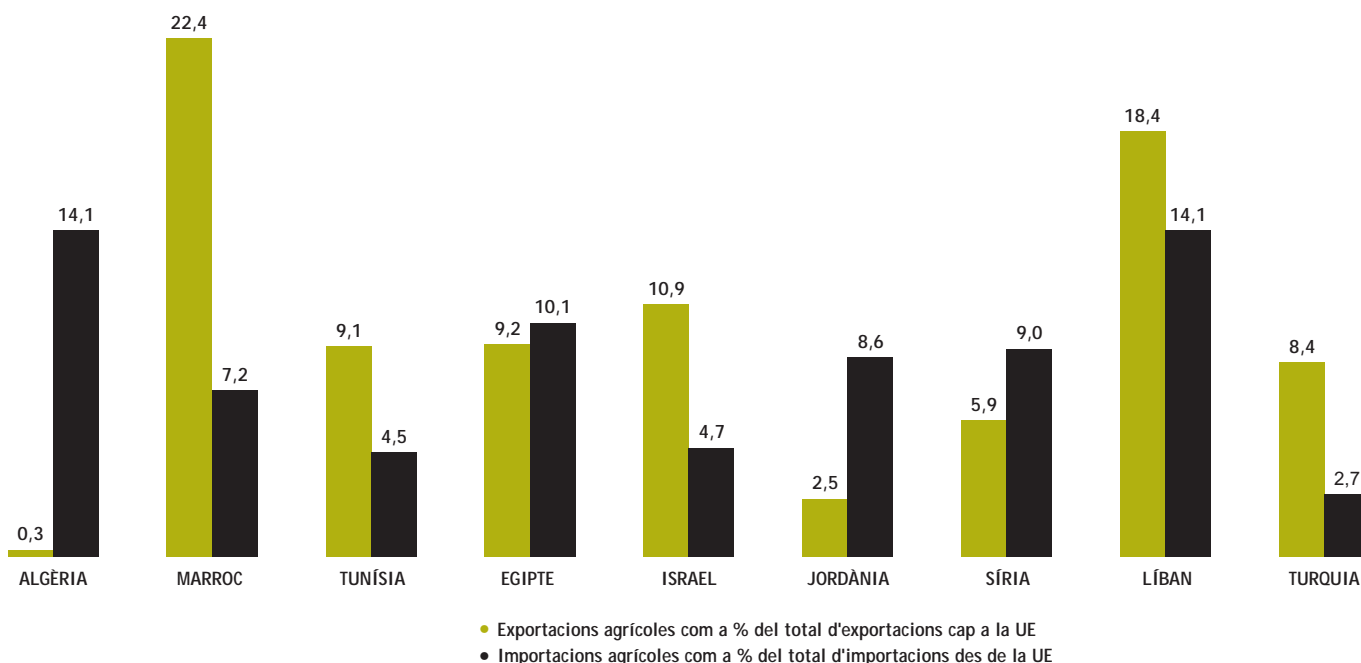

Balança comercial de productes agrícoles entre diferents països mediterranis i la UE (milions d'euros) (2004)

Elaboració pròpia. EUROSTAT

Importància del comerç agrícola a la Mediterrània (2004)

► Elaboració pròpia. EUROSTAT

Cooperació agrícola ► Per aconseguir un impacte real, la cooperació al desenvolupament agrari a la Mediterrània s'hauria de centrar més en l'abandonament de la política agrària proteccionista de la UE i afavorir el comerç dels països veïns, mitjançant l'obertura del mercat europeu a les importacions de productes del Sud, no solament mitjançant la reducció de nivells aranzelaris sinó també simplificant la regulació requerida per a la importació. A més, els tractats regionals han de respectar l'espai polític dels països per definir la seva política agrària i regular els fluxos comercials.

El finançament de la cooperació al desenvolupament agrari de la Mediterrània ha d'adaptar-se a les tendències del mercat i de les comunicacions internacionals del món actual. La globalització té els seus riscos, però ofereix una oportunitat única per tal que els països més pobres puguin donar el salt necessari al desenvolupament, mitjançant la inversió en capital humà, desenvolupament científic i tecnològic, i desenvolupament empresarial. Per això proposo modificar la visió tradicional que tenim de la cooperació agrícola i l'ajuda al desenvolupament rural als països mediterranis d'Àfrica i del Pròxim Orient, per donar suport a polítiques que enforteixin les institucions educatives lligades a la investigació i al desenvolupament tecnològic, que serveixin de centres incubadors d'idees innovadores, i de base per al desenvolupament empresarial.

Els programes de cooperació agrícola s'han d'orientar, per tant, a la inversió en infraestructura i tecnologies punta; a la investigació i el desenvolupament tecnològic; a afavorir la iniciativa privada i el desenvolupament empresarial; i a la formació i capacitació tècnica, amb un èmfasi especial en l'educació superior especialitzada.

Nota ►

1. N. de l'Ed.: David Ricardo (1772-1823), economista clàssic britànic, autor de *Principles of Political Economy and Taxations*.

Referències bibliogràfiques ►

ÁLVAREZ-COQUE, José María. "La agricultura mediterránea y las reglas de la globalización. ¿Un juego de suma positiva?". *La agricultura mediterránea en el siglo XXI*. Mediterráneo Económico, Instituto de Estudios Cajamar, 2002.

BIRDSALL, Nancy; RODRIK, Dani; i SUBRAMANIAN, Arvind. "How to Help Poor Countries". *Foreign Affairs* 84(4) (2005). P. 136-152.

JAÉN, Manuel. "Globalización e Integración Regional: El caso del Magreb y la Unión Europea". *Laberinto*. Universidad de Málaga, <http://laberinto.uma.es> (2000).

OXFAM International. *Rigged Rules and double standards: trade, globalisation and the fight against poverty*. A: www.maketrade-fair.com (2002).

PRAGNELL, Michael. "Agriculture, business and development". A: Alestous Juma, ed., *Going for growth: science, technology and innovation in Africa*. London: The Smith Institute, 2005.

DCIDOB 96.

Desenvolupament rural a la Mediterrània.

Les pagesies mediterrànies davant la globalització.
Pagesos del sud que treballen per als empresaris del nord.
Ignasi Aldomà Buixadé

LES PAGESIES MEDITERRÀNIES DAVANT LA GLOBALITZACIÓ

PAGESOS DEL SUD QUE TREBALLEN PER ALS EMPRESARIS DEL NORD

Ignasi Aldomà Buixadé Departament de Geografia i Sociologia, Universitat de Lleida

A través de la història s'han anat acumulant contactes i complicitats entre les riberes d'un mar que han servit de gran autovia de comunicació. L'activitat agrícola nascuda al Pròxim Orient prengué en el neolític els camins de la Mediterrània i s'estengué cap a Occident, primer els cereals i després l'olivera, la vinya, l'ametller, etc. Aquí i allà aquestes produccions han esdevingut un dels referents bàsics de la identitat mediterrània; identitat cara endins, amb uns cultius i uns paisatges en els quals es reconeixen les poblacions riberenques, i identitat cara enfora, a l'hora de comerciar en un món que es fa petit i en el qual van caient les barreres als intercanvis agrícoles. Per quines produccions optar per tal de mantenir les rendes i salvar la pròpia explotació agrària?, es pregunten els milions de pagesos dels països riberencs del vell mar.

Les complicitats dels conreus mediterranis davant la globalització dels mercats ▶ Només fa uns anys, quan els productes agraris es despatxaven dins dels mercats nacionals, els pagesos miraven de fer-se rics amb els nous productes que asseguraven una millor dieta i que seguïen en bona part les modes de consum sobrevingudes. Per als països del nord de la conca foren la llet, la carn de porc i pollastre engreixats en granja i el blat de moro; per als del sud foren, en especial, la canya i la remolatxa sucreres.

D'uns vint anys ençà, a mesura que les duanes estatals s'han anat fonent, els pagesos han anat veient que podien defensar-se poc amb uns productes que són els típics dels països temperats o tropicals i que altri pot produir en millors condicions i amb menors despeses. D'aquesta manera, les mirades tornen a convergir cap a les produccions de tota la vida: els conreus mediterranis. En què, sinó, pot tenir uns avantatges comparatius l'agricultura d'aquest territori, sinó en els cultius propis del clima mediterrani?

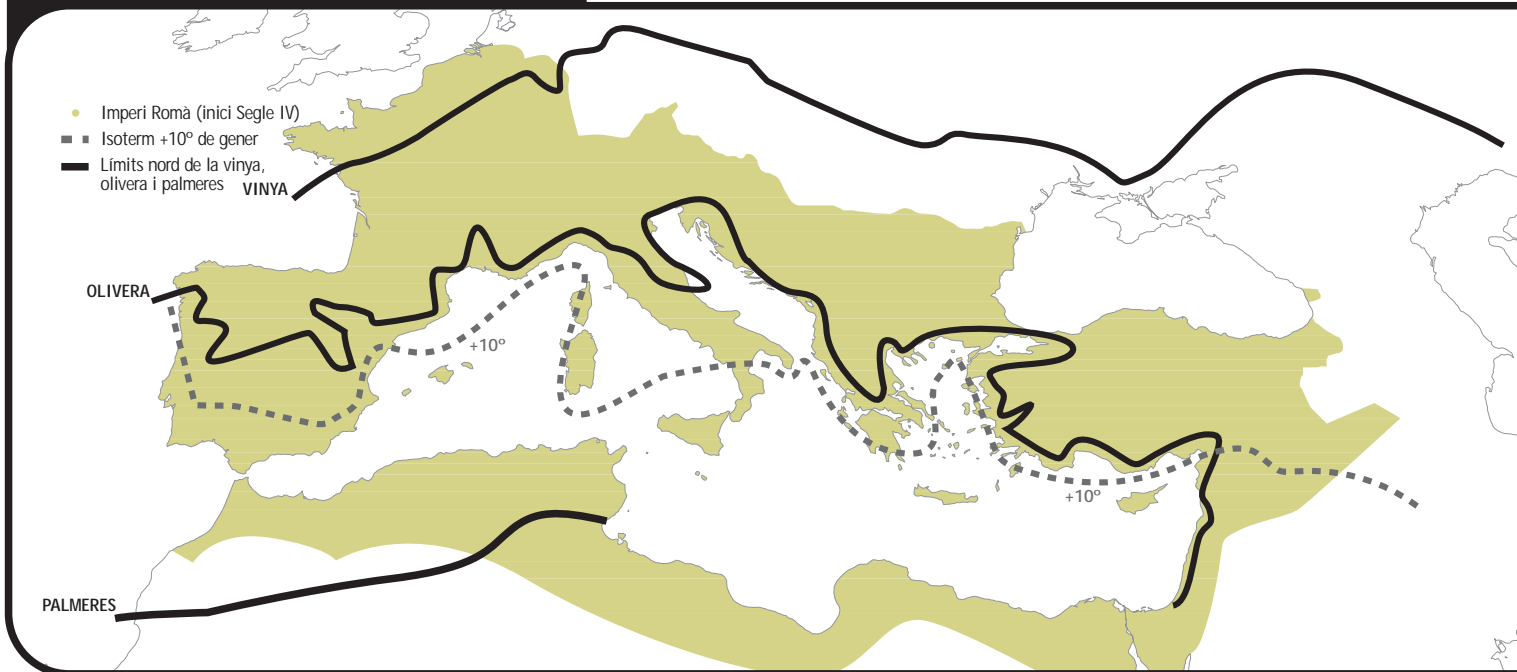
La trilogia mediterrània, el pa (més que pa, pasta), el vi i l'oli, torna a estar de moda, juntament amb les ametlles, les avellanes o els pistatxos, aquests fruits secs tan característics de la Mediterrània. I tornen a estar de moda gràcies a l'onada que situa aquests elements en els prestatges de l'alimentació sana i equilibrada, de la bona cuina. Perquè en els temps que corren ja no es venen matèries primeres, es venen productes acabats i imatge, es ven "dieta mediterrània". Això quan no es ven *slow food*, l'alimentació pausada feta de productes autòctons sans i bones menges que surt en oposició al *fast food* i que s'emparenta amb una manera de viure més pausada i més hedonista¹.

Vins selectes, olis verges d'oliva de qualitat, formatges artesanals, fruites i verdures amb tot el seu sabor... formen part d'una alternativa mediterrània a una manera d'alimentar-se i de viure ràpida i estressant que no porta enlloc. No constitueixen tampoc l'única possibilitat i potser la darrera per tal que la pagesia familiar que encara habita a la Mediterrània subsisteixi? Potser mereix la pena plantejar-s'ho, perquè només una producció alimentària diferenciada i de qualitat pot generar el valor afegit que necessiten les explotacions agràries familiars per subsistir, perquè només aquests productes poden ser capaços d'obrir-se camí enmig dels aliments lluentos, però sense gust i carregats d'additius, edulcorants, conservants i altres productes químics, que omplen els supermercats dels països occidentals.

Grans empreses agràries per atendre l'hortofructicultura exportadora ▶ Sense aquesta producció diferenciada i de qualitat, el camí que espera a la pagesia mediterrània és el que ha seguit fins ara l'hortofructicultura més comercial, amb la taronja, o si es vol els cítrics, com a representant internacional estrella de la mediterraneïtat. L'estirada de la demanda mundial ha fet que la producció de cítrics guanyés terreny per tota la Mediterrània i ha enriquit els actors econòmics relacionats amb el sector. Però els guanys no han servit per consolidar els productors familiars, sinó els comerciants i les grans empreses, que gràcies als moderns sistemes de regadiu i a una mà d'obra notablement barata, han transformat grans extensions de conreu i forneixen la major part del mercat.

Referents agrònomic destacats del contorn mediterrani

► Braudel, Fernand. *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris: Armand Colin, 1949.

Els pagesos citricultors mantenen habitualment les seves petites finques a les planes de regadiu històriques, però a base de perdre bona part de la seva ànima. En els països menys desenvolupats del nord d'Àfrica, enmig d'un nivell de vida baix, els pagesos resisteixen millor i poden adaptar-se i competir amb els marges reduïts de les grans finques dels notables locals o d'algunes empreses comercials europees². En les planes irrigades dels països del nord de la conca, en canvi, les rendes de les explotacions agràries s'han erosionat amb relació a les rendes urbanes i els pagesos acaben convertint-se en una mena de rendistes que van cedint la gestió de la finca a empreses de serveis i comercials.

El camí que marquen els cítrics avança paral·lelament al de l'horticultura mediterrània, amb la qual comparteixen veïnatge. En horticultura, i més quan els hivernacles permeten una producció darrere de l'altra durant tot l'any, els marges augmenten notablement; però les inversions són també més fortes, i això ha introduït una forta selecció entre els pagesos o ha reservat per a inversors potents (sovint exteriors al sector agrari) les operacions de transformació de noves extensions en regadiu i hivernacles.

En conjunt, la millora de les comunicacions i l'obertura dels mercats han fet que les planes de la Mediterrània, que no són moltes i que només a les àrees meridionals presenten la bonança climatològica que les fa aptes per a la producció hortofructícola intensiva (aproximadament per davall de l'isoterma de 10°C del gener que apareix en el mapa adjunt), constitueixin per les seves condicions naturals el gran rebost de fruites i verdures d'Europa. Però la clau d'aquest rebost es troba a les mans, en primer lloc, de les grans empreses que dominen el comerç de Londres, París, Amsterdam o Frankfurt i, en segon lloc, dels qui organitzen el transport que, en qüestió de 24

hores i escaig, porta les verdures des dels camps del Sud a les botigues del Nord. L'important és que les botigues del Nord no estiguin desabastides i que arribi un producte estàndard i de més o menys bona presència; i això només grans empreses es troben en condicions de garantir-ho.

Els canvis tècnics i dels mercats com a impulsors dels canvis de la pagesia

► La transformació del sector de la distribució ha trasbalsat els esquemes productius en els quals es movia l'explotació agrària de fa vint anys, i aquests canvis han acabat afectant profundament les estructures de producció, no solament en el sector de les fruites i verdures, sinó també en els altres sectors (en què les quotes de mercat de les grans cadenes són encara superiors). I no és aquest, tampoc, l'únic motiu de canvi de les estructures agràries; sinó que, com a mínim, caldria destacar-ne dos a l'interior mateix del sistema de producció:

Amb la generalització, ara fa uns 50 anys, dels adobs químics, les llavors híbrides i la mecanització del camp (als països del nord de la conca mediterrània) es desencadenà un procés de substitució de mà d'obra per capital que alterà profundament les relacions de producció anteriors, i aquest procés de substitució és encara vigent. La recol·lecció de l'olivera, per exemple, encara és molt poc mecanitzada, i les innovacions tècniques en el sector són constants.

Malgrat que les motobombes de reg són conegudes des de fa més d'una centúria, i amb aquestes ha estat possible extreure recursos subterranis que han permès millorar els escassos recursos hídrics superficials dels països mediterranis, la revolució tècnica en el regadiu no ha arribat fins els anys setanta quan s'incorporen les noves tècniques del reg per aspersió i, sobretot, el reg localitzat. A partir d'aleshores serà possible

portar l'hortofructicultura de regadiu als deserts o secans a base de potents iniciatives empresarials, mentre s'estendrà el reg deficitari als conreus tradicionals de secà, operació més a l'abast de les agricultures familiars³.

Cap a l'homogeneïtzació de les societats i els paisatges agraris mediterranis ▶ En el camí de la substitució de treball per capital i de monetarització de les relacions al camp que han implicat tots els processos anteriors, moltes coses han canviat en el món agrari. Han anat desapareixent, per exemple, les fórmules contractuals que es basaven en l'intercanvi d'espècies i que reforçaven el paper del propietari, amo i patró; les masoveries, mitgeries, mezzadries, etc.; com han desaparegut també l'ajuda entre famílies, els mossos que treballaven a canvi de la manutenció, la col·laboració de tots els membres de la família en els treballs del camp i una bona part de l'autoconsum familiar.

La diversitat de sistemes agraris i paisatges que s'afanyaven a descriure Raymond Lebeau, Pierre Deffontaines o Jean Le Coz s'ha empobrit i simplificat extraordinàriament, i alguns d'aquests s'han mostrat particularment inadaptats als nous temps. Els sistemes de "camps tancats" tan abundants a les illes mediterrànies i als territoris calcaris de la conca mediterrània han vist com les parets de pedra dels marges i les seves petites parcel·les es convertien en un fre a la mecanització i la modernització; així, molts han estat, simplement, abandonats, com també ho han estat o es troben en procés d'abandonament els abancalaments suportats per murs de pedra seca que han servit en el passat per aprofitar els terrenys pendents que tant abunden a la conca.

La "mar entre muntanyes" de Pierre Deffontaines⁴ ha fet i fa que l'adaptació de l'agricultura de molts territoris mediterranis a les exigències dels nous temps sigui molt difícil, per no dir impossible. L'agricultura de les "muntanyes seques mediterrànies", dels Prepirineus o dels Prealps, de les serralades ibèriques, del Massís

Central francès, els Apenins o les serralades balcàniques és una agricultura en crisi, i ho és per la manca de planes productives prou grans i irrigades, com també perquè la seva ramaderia manca de recursos farratges o de pastors que assumeixin la guia permanent del bestiar i que el continuïn conduint per les vies de la transhumància històrica a la recerca de les pastures naturals. En els costers d'Anatòlia, els monts del Liban o l'Atlas magribí, els petits ramats de cabres i ovelles es troben més a recer dels canvis gràcies a l'aïllament de les comunitats; però no sembla una situació que es pugui aguantar indefinidament.

En els països del Magrib i de la conca oriental mediterrània la incorporació de les pràctiques de l'anomenada agricultura científica ha estat molt més recent, i les modernes xarxes de distribució tot just comencen a arribar-hi, de manera que les transformacions agràries han estat menors. En aquests països encara es poden trobar en funcionament moltes de les pràctiques agràries i alguns dels sistemes pastorals o de conreu gairebé desapareguts a la part nord de la conca, en particular els que fan referència al conreu o a la pastura a les estepes i muntanyes. En canvi, les pressions al canvi són molt grans, en el regadiu, davant el potencial econòmic i l'escassetat d'aigua, a la qual es pot afegir la pressió urbana i turística, especialment present en els sistemes agraris tan singulars dels oasis.

La descomposició dels comunitarismes i les utopies socialistes ▶ Amb la modernització del camp ha minvat també la dimensió col·lectiva que acompanyava les formes d'hàbitat concentrat, típiques de bona part de la Mediterrània. Als països del nord han decaïgut les activitats i els espais col·lectius, com el molí o el forn de pa, l'ús col·lectiu dels rostolls o el treball a jova per a la comunitat. Mentre, les terres comunals han continuat la decadència que s'arrossega des de fa dècades, quan s'implanten els principis del liberalisme decimonònic, malgrat que encara es conserven grans extensions de pastures, boscos i fins i tot alguns camps de cultiu de propietat pública o del comú de veïns a les muntanyes.

Pel que fa als països del sud i est de la conca mediterrània es pot parlar també d'una erosió del caràcter social dels boscos i pastures, així com d'alguns canvis més aviat discrets en els vincles comunitaristes de naturalesa tribal ancestral que lliguen les famílies posseïdores (no propietàries) de camps de conreu. Però en aquests països el més remarcable és pròpiament el reflux de les intervencions voluntaristes dels poders centrals, de caire cooperativista o estatalitzant, substituïdes per l'impuls o permissivitat cap a les iniciatives empresarials privades⁵.

Tant pel que fa al nord com al sud de la conca, no es pot dir que el cooperativisme agrari hagi retrocedit quant a nombre d'adherents, però sí que la seva intensitat i la seva presència comercial s'han reduït, davant la competència de les grans empreses, el dinamisme del sector hortofructícola i la pèrdua del sentit comunitari local. Naturalment que el canvi ha estat més radical en els enclavaments que havien adoptat unes postures més ideològiques o socialitzants, com ara l'experiència sin-

gular dels kibbutz israelians o la dels països comunistes com l'antiga Iugoslàvia o la mateixa Algèria, amb granges cooperatives o d'Estat, escombrades després de la caiguda del mur de Berlín. Això per no parlar d'Albània, on la producció i la terra que era concentrada en 550 cooperatives ha estat repartida entre mig milió de famílies, que toquen a una mitjana ben esquistada d'1,1 hectàrees per família.

La transformació del vell comunitarisme dels pobles del món mediterrani no es pot deslligar tampoc de la pèrdua de pes de l'activitat agrària al seu si, tant als països del Nord com als del Sud. En aquests darrers, amb tot, l'ocupació agrària encara acostuma a representar més de la meitat de l'ocupació a les àrees rurals, un fet que té també relació amb la contribució de les dones en els treballs agraris en els països del nord d'Àfrica i en els de tradició musulmana en general.

Petits pagesos del Sud al servei de les grans empreses del Nord ▶ Tampoc es pot perdre de vista que a tot el Magrib i a gairebé tota la Mediterrània oriental la població rural encara continua creixent en xifres absolutes, malgrat que en termes relatius sigui la població urbana la que guanyi pes. Des de fa com a mínim dues centúries, al nord de la conca, la transformació dels sistemes agraris mediterranis no s'explica, en definitiva, sense els canvis que han situat el creixement econòmic i demogràfic a les ciutats i que més tard ha fet que a les mateixes àrees rurals l'agricultura deixés pas a la indústria, el turisme o els serveis en general. A les societats dels països menys desenvolupats de la conca aquest és un pas encara a mig fer, com és un pas a mig fer la disminució de les elevades taxes de reproducció; aquesta és una condició important per reduir la pressió sobre el propi territori agrícola.

Tampoc no es tracta, d'altra banda, que l'agricultura i la societat dels països del sud i est de la conca segueixin el mateix camí que els països europeus van emprendre ja fa molts anys; el punt de partida no és el mateix i les situacions no són comparables. De moment, la mà d'obra rural sobrra dels països del Magrib no va només cap a les seves ciutats, sinó cap als països europeus, i aquest desplaçament té també una incidència ben singular en els sistemes agraris del Nord o del Sud. Al Nord, l'abundància de mà d'obra immigrada i els salaris baixos, acompanyats de la necessitat de mà d'obra poc especialitzada, estan contribuint poderosament a la desaparició de l'agricultura familiar i la substitució per una agricultura empresarial. Mentre, al Sud, les remeses dels familiars emigrats al Nord serveixen per al manteniment de les petites explotacions pageses i per invertir en millores de les seves terres de conreu.

Hi ha alguna escapatorià a aquesta dissimetria? Pot la Mediterrània en un tot fer valer algun dia la seva identitat agrícola damunt les taules del món? Ara per ara, la Mediterrània és una altra frontera entre les dues cares del món⁶.

Notes ▶

1. Expliquen les cròniques que el moviment *Slow Food*, que compta amb uns 100.000 adeptes arreu del món, neix de l'oposició a la instal·lació d'un restaurant de la cadena Mc Donalds en plena plaça d'Espanya a Roma, tot un atemptat al cor de la civilització mediterrània que mereixia una resposta contundent. Com a esdeveniment central del moviment es troba el Salone del Gusto que se celebra bianualment a Torí, i entre els projectes col·lectius es pot destacar l'Arca Slow Foods que pretén documentar tots els aspectes dels aliments tradicionals, molts d'aquests gairebé perduts.
2. Que la superfície mitjana de les explotacions dels països del sud i est de la Mediterrània sigui molt baixa i que fins i tot augmentin les petites explotacions en alguns d'aquests països, no vol dir que no existeixin grans explotacions modernes i amb una forta capacitat exportadora. A Tunísia un 3% de les explotacions (de més de 50 ha) domina un 37% de la terra, al Marroc, un 3% (de més de 20 ha) controla un 32,9%, i a Turquia, un 0,9% de les explotacions abastaven un 17,1% de la terra (1991).
3. La incidència estructural de les modernes transformacions en regadiu variarà molt segons la implicació de les administracions públiques i la capacitat econòmica de les pagesies locals. De manera gairebé general, i amb més o menys èxit, els estats han promogut grans operacions entre les que deriven de la presa d'Assuan a Egipte, les de les grans preses del Tigris i Eufrates a Turquia, la captació de recursos del subsòl saharià de Líbia o algunes grans operacions de transformació espanyoles. Els estudis recents adverteixen ja un horitzó d'esgotament dels recursos hídrics i de l'aparició de conflictes bèl·lics al voltant de l'aigua, una situació que amenaça especialment els països del sud i est de la Mediterrània.
4. N. de l'Ed. Pierre Defontaine (1894-1978). Geògraf francès, de 1939 a 1964 dirigí l'Institut Francès de Barcelona, on estimulà una important activitat cultural i fomentà els estudis geogràfics, per la qual cosa obtingué el Premi Catalònia de l'IEC el 1971. És autor de diversos estudis sobre els Països Catalans, França, Brasil i Canadà entre d'altres.
5. En principi, a totes les terres de l'islam hauria de regir la norma que diu que la terra és de la comunitat de creients, l'oumana, i que el califa o soldà la gestiona en el seu nom, tot garantint-ne la possessió (no propietat) dels pagesos. Però les normes alcoràniques, que no són massa precises, donaren peu al manteniment de les tradicions tribals ancestrals. No han estat obstacle tampoc per a la constitució d'explotacions senyorials i han permès també intervencions importants dels monarques o governs. Això per no parlar de les especificitats introduïdes pel dret otomà a la part oriental de la conca.
6. Queden pendents moltes qüestions d'actualitat sobre el futur de la pagesia mediterrània, com ara l'obertura comercial de la Unió Europea als productes hortofructícoles del sud. Però els futurs de la pagesia mediterrània obliguen també a plantejar-se qüestions com què pot passar davant les disponibilitats limitades d'aigua i altres conflictes agroecològics que no semblen gaire llunyans. Això a banda de la pressió dels usos turístics sobre l'agricultura del nord i del sud, i la incidència de l'atracció urbana.

Referències bibliogràfiques ▶

- ABAAB, Ali; ELLOUMI, Mohamed; FRAGATA, Antonio; ZAGDOUNI Larbi. "Agricultures familiales et politiques agricoles en Méditerranée: enjeux et perspectives". *Options méditerranéennes* 12. Montpellier: CIHEAM-IAMM (1997).
- BENOÏT, Guillaume i CORMEAU, A. *Méditerranée*. La Tour d'Aigues: Éditions de l'Aube, 2005.
- CIHEAM. *Agri.med. Agriculture, fishery, food and sustainable rural development in the Mediterranean Region*. Annual report 2005. Montpellier: CIHEAM, 2005.
- LE COZ, Jean. *Espaces méditerranéens et dynamiques agraires: état territorial et communautés rurales*. Montpellier: CIHEAM, 1990.

DCIDOB 96. **Desenvolupament rural a la** **Mediterrània.**

Política agrícola comuna: Reptes i controvèrsies.

POLÍTICA AGRÍCOLA COMUNA: REPTES I CONTROVÈRSIES ►

La Política Agrícola Comuna (PAC) és un dels aspectes més controvertits de les polítiques europees, tant en el si de la Unió com a les taules de negociacions internacionals. El mes de desembre de 2005 la PAC ha estat a l'ordre del dia de les discussions sobre les Perspectives Financeres 2007-2013 de la UE (Consell d'Europa de 17 de desembre), però també a les negociacions de Hong Kong en el marc de la Sisena Conferència Ministerial de l'OMC (Organització Mundial del Comerç) celebrada entre el 13 i el 18 de desembre.

Aquesta preocupació interna i externa reflecteix la influència que aquesta política comunitària té dins i fora de la UE, i ens obliga a fer un repàs del que ha estat fins ara i de cap a on s'en camina la PAC.

L'autosuficiència i els efectes col·laterals ► El naixement de la PAC se situa l'any 1958 com a principal resposta política, de l'aleshores embrió comunitari, al repte d'aconseguir l'autosuficiència alimentària a Europa, tema especialment angoixant en plena postguerra. Així, els objectius inicials de la PAC pretenien incrementar l'autoproducció d'aliments, i fer-los arribar als consumidors a preus raonables, al mateix temps que consolidaven un sector agrícola europeu. Els principals mecanismes per aconseguir-ho van ser les subvencions directes a la producció i els preus garantits als agricultors com a incentiu per a produir més.

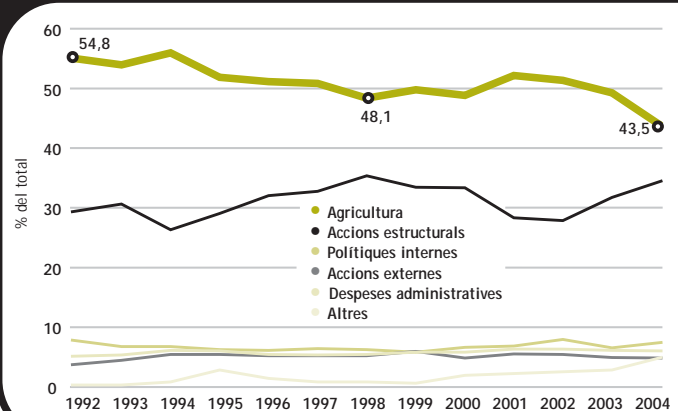
La fita de l'autosuficiència s'assolí plenament abans de la dècada dels noranta, i amb escreix: es produïren excedents que o bé eren retirats del mercat mitjançant l'emmagatzematge o la seva destrucció, o bé s'introduïen als mercats internacionals. Paral·lelament, el model de producció es va desplaçar progressivament des d'una agricultura extensiva cap a una intensificació de l'activitat agrícola: la concentració de terres en poques mans, la mecanització, la tecnificació i la industrialització de les explotacions i l'especialització de la producció són ara els resultats més visibles d'aquest model europeu.

Tanmateix, la satisfacció de l'objectiu complert queda emboirada pels efectes col·laterals negatius que la PAC ha generat al seu voltant: en l'àmbit social hi ha hagut una pèrdua important de les explotacions familiars¹ que no han pogut fer front al procés accelerat de concentració i industrialització. La distribució de les subvencions –associada a la producció– ha contribuït a enriquir als qui més terres tenien i la desigualtat ha anat creixent al llarg dels anys. A més, la introducció dels excedents als mercats internacionals i els fons destinats a l'exportació de productes agrícoles europeus han generat un desequilibri important especialment perjudicial per a les economies més pobres del planeta, que no han pogut competir amb els preus baixos –falsament rebaixats– dels productes europeus. La consegüent pèrdua d'ingressos per a les famílies productores obliga molts petits camperols de països pobres a abandonar les seves terres i buscar millors perspectives de vida fora del camp². Les balances de pagament de molts països en desenvolupament queden malmeses i els elevats aranzels imposats per la PAC limiten les oportunitats de desenvolupament dels països exportadors de matèries primeres.

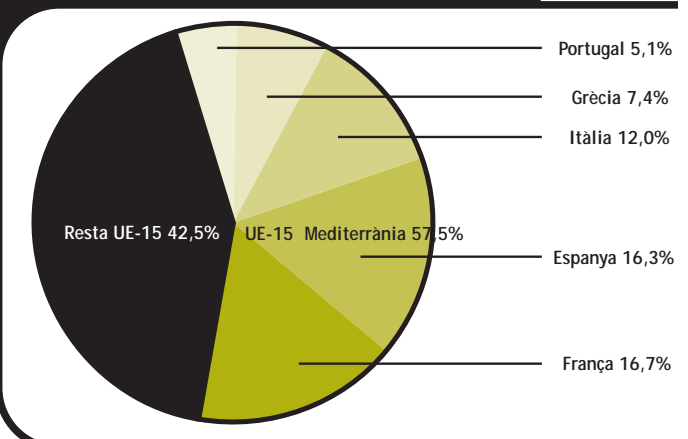
Al mateix temps, i amb una major sensibilitat després de la Cimera de Rio de 1992, s'han constatat greus problemes ambientals associats a l'activitat agrícola durant aquests anys: la intensificació ha suposat la introducció de pràctiques agrícoles com ara una major mecanització, la destrucció de marges per la concentració parcel·laria, l'especialització de la producció, la introducció d'inputs químics i la irrigació inadequada. Els efectes negatius derivats inclouen la pèrdua de biodiversitat³ tant agrícola i ramadera com natural, l'erosió de sòls, la salinització de terres, el malbaratament de l'aigua, la disminució d'aqüífers o la seva contaminació. Les alertes sobre la qualitat dels aliments també s'han disparat amb malalties com la de les "vaques boges".

En el si de la UE s'afegeix un altre fet que genera polèmica: si bé des dels seus orígens la PAC ha anat perdent pes dins els pressupostos de la UE –inicialment suposava unes dues terceres parts del total–, encara representava el 2004 un gens menyspreable 43,5%. Aquesta important partida, de la qual no tots els països de la UE en participen d'igual forma, és motiu de grans discussions entre els governs dels Estats Membres.

Evolució del pressupost de la UE (1992-2004)

Repartiment del pressupost de la UE en agricultura (Mitjana 1992-2003)

► Elaboració pròpia. Informe any 2004. Comissió Europea

Reformes cosmètiques, reformes radicals ▶ Amb l'intent de redreçar alguns dels efectes socials i ambientals esmentats, la PAC ha patit diverses reformes. La de McSharry (1992) i la de Fischler (2003) –aquesta segona força més agosarada– han permès deslligar les subvencions de la producció (desacoblament) i atorgar-les segons els criteris de respecte ambiental, benestar animal i seguretat alimentària (condicionalitat). Al mateix temps, s'ha produït un encara discret intent de potenciar el Pilar 2 de la PAC, que fa referència al desenvolupament rural⁴ i a la introducció de mesures agroambientals⁵, obeint en part als criteris dels ciutadans europeus que valoren la multifuncionalitat del sector agrícola-rural, més enllà de la simple producció, estenent-la als àmbits recreatiu, turístic, o de la preservació del patrimoni natural i cultural, i que es manifesten a favor de les explotacions de mida petita o mitjana. L'aposta pel desenvolupament rural és una aposta a la revitalització de les zones rurals, a través de la diversificació de la producció, la millora de la comercialització i el foment de les iniciatives rurals.

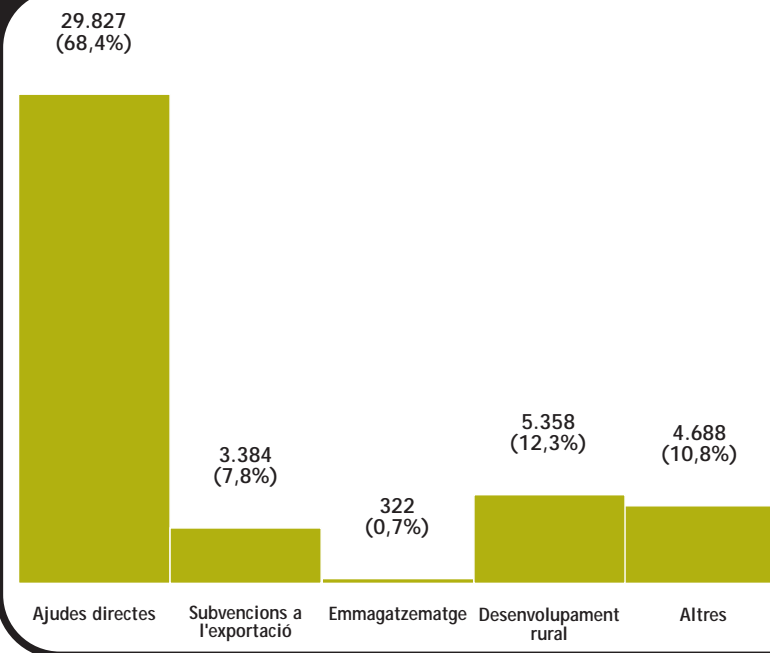
Malgrat tot, aquestes reformes no garanteixen la disminució de la producció, i els criteris d'atorgament de recursos continuen tenint en compte els receptors històrics i, per tant, mantenen la distribució desigual⁶. En l'àmbit ambiental, tot i ser una oportunitat per frenar la pèrdua de biodiversitat, la llibertat d'acció que es dona als Estats Membres fa témer els resultats finals d'aquesta acció. En l'àmbit internacional, i en consonància amb les decisions internes de la UE, no es planteja avançar en l'eliminació de subsidis abans de 2013, en detriment dels camperols més pobres del planeta.

Organitzacions no governamentals d'àmbit internacional com Oxfam o BirdLife International han elaborat diverses propostes per sol·licitar un canvi més radical de les reformes de la PAC dutes a terme fins ara, de manera que les ajudes que es donen a la pagesia siguin compatibles amb l'interès públic, suposin millores socials i ambientals i no entrin en contradicció amb la lluita contra la pobresa expressada i ratificada en els Objectius del Mil·lenni.

Referències bibliogràfiques ▶

BirdLife International. *Agriculture in Europe*. www.birdlifecapcampaign.org
 Intermón Oxfam. *Goliat contra David (Informe)*. Març 2005.
www.comerciojusticia.com/es/assets/goliat_contra_david.pdf
 Unió Europea. *La política Agrícola Común en detalle*.
http://europa.eu.int/comm/agriculture/index_es.htm

Distribució del pressupost agrícola de la UE per partides (milions euros) (2004)

▶ Elaboració pròpia. Informe any 2004. Comissió Europea

Notes ▶

1. A Espanya han desaparegut 147.000 explotacions familiars durant el període 1999-2003.
2. Dues de cada tres persones que pateixen pobresa extrema viuen al medi rural –900 milions de camperols–.
3. Segons BirdLife International, si no hi ha una reforma radical cap a una agricultura sostenible, el 70% de les 173 espècies d'ocells prioritàries que depenen dels ambients agrícoles que actualment es troben seriosament amenaçades, poden extingir-se.
4. Partida que ha suposat un 12,3% de la PAC l'any 2004. D'altra banda, el Pilar 1 és utilitzat per als pagaments directes a l'agricultor.
5. Les mesures agroambientals són eines definides per la legislació europea (Regulation 1257/1997) com a suport als mètodes de producció agrícola dissenyades per protegir el medi ambient i mantenir el paisatge. Les mesures agroambientals paguen els pagesos per modificar les seves pràctiques agrícoles de manera que produeixin beneficis ambientals i socioeconòmics.
6. El 6,5% dels agricultors europeus més rics va percebre el 55% del total de subsidis l'any 2003. A Espanya, el mateix any, el 18% més ric va concentrar el 76% de les ajudes.

DCIDOB 96.
Desenvolupament rural a la
Mediterrània.

L'aigua, valor preuat a la Mediterrània.

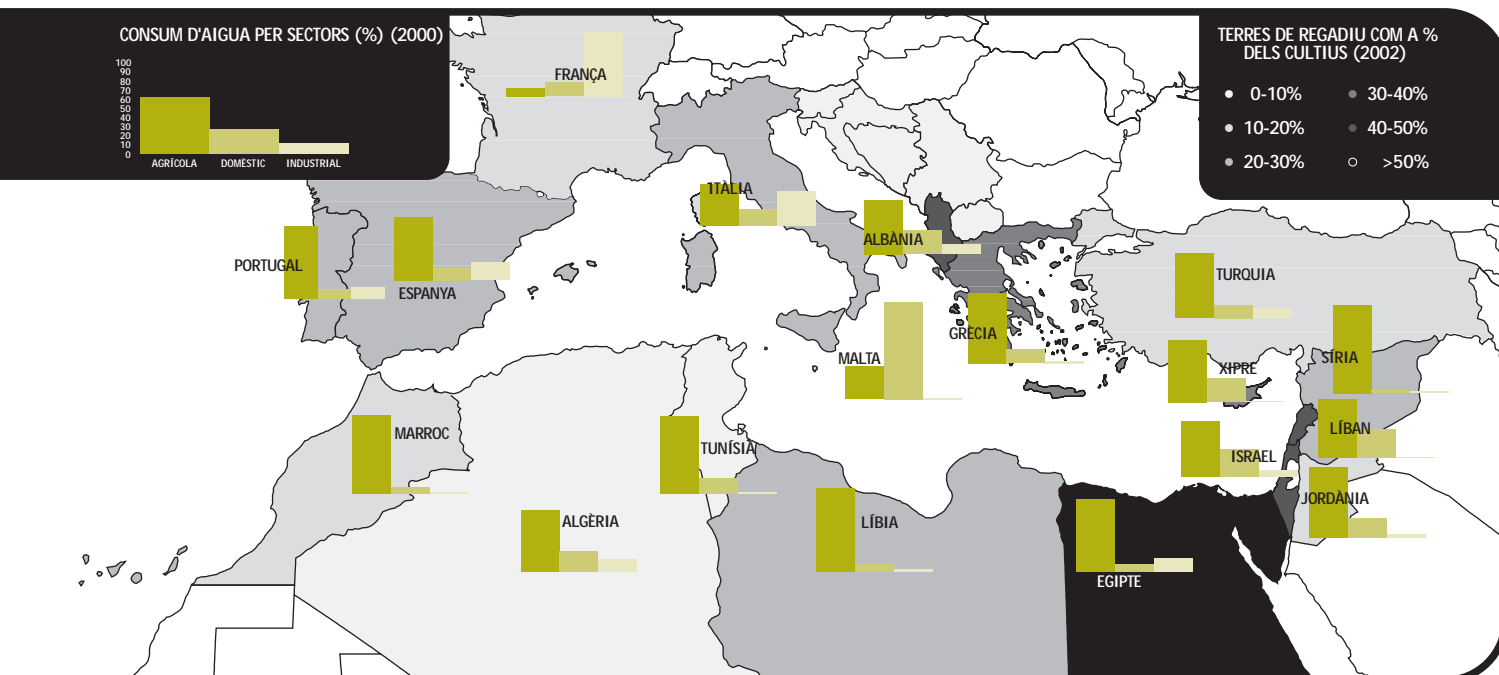
L'AIGUA, VALOR PREUAT A LA MEDITERRÀNIA ►

La importància de l'aigua a l'agricultura és inqüestionable. La producció agrícola es veu directament afectada per la seva presència. A la Mediterrània, però, i de forma general, l'aigua és un bé escàs i requereix d'una gestió eficient, especialment a l'agricultura que és el sector que en consumeix la major part. El clima mediterrani condiona molt la disponibilitat d'aigua de la regió i, malgrat que en alguns països la xarxa d'aigües subterrànies és important, en d'altres la sobreexplotació del recurs n'afecta el seu accés i qualitat, i en alguns casos es tracta d'aquífers fòssils –sense possibilitat de recàrrega– i per tant condemnats a l'esgotament. Les situacions d'estrès hídric que es generen s'accentuen amb la dependència respecte a les aigües procedents d'altres països veïns, esdevenint sovint focus de tensió bèlica.

Utilització de l'aigua a la Mediterrània ► Des dels seus inicis, l'activitat agrícola a la Mediterrània ha anat molt lligada a la utilització de l'aigua. Però aquesta ha estat –i és– un element escàs i irregular a la regió. Per això s'ha fet necessària l'adopció de diferents mecanismes per retenir-la, traslladar-la i fer-ne un ús eficient, paral·lelament a la recerca de les varietats d'espècies agrícoles i ramaderes millor adaptades a la manca d'aquest recurs.

La intensificació de l'agricultura s'ha acompanyat de canvis en les varietats de conreus i dels mètodes de producció, i ha propiciat l'expansió de regadius, més o menys extensos, per tota la geografia mediterrània, sovint utilitzats de forma ineficient.

La gradació de colors amb què s'ha pintat el mapa de sota permet veure quin és el percentatge de terreny agrícola irrigat en cada país de la Mediterrània. En el cas d'Egipte gairebé el 100% de la seva agricultura depèn de la irrigació. Els petits gràfics afegits mostren la prioritat del consum de l'aigua en cada cas. Amb l'excepció de Malta, on el consum domèstic d'aigua és del 74%, i de França, on el major consum és industrial (74%), a la resta de països mediterranis la necessitat de l'aigua per al sector agrícola va del 45% a Itàlia fins al 98% a Síria.

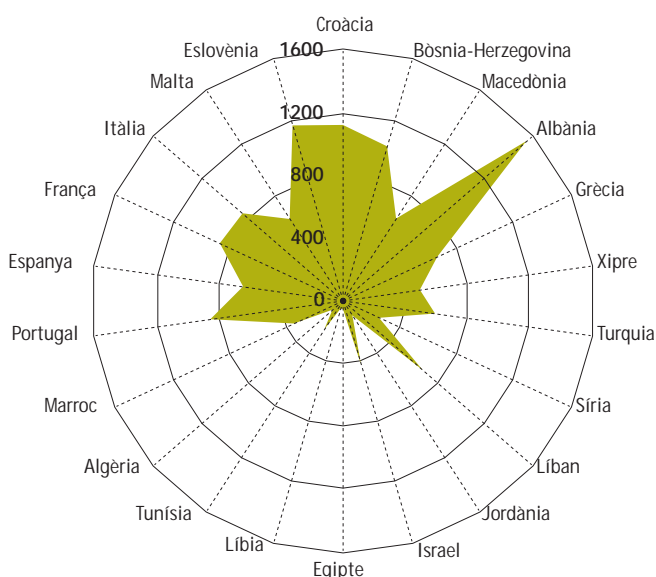
Sequera estival i pluges torrencials ▶

L'escassa disponibilitat d'aigua és el principal factor limitant per al creixement de la vegetació a la Mediterrània. També per a la producció agrícola. El clima del bioma mediterrani es caracteritza per la coincidència de l'època més seca amb els mesos de més calor, i determina l'existència d'un període més o menys llarg d'estiatge o sequera, de manera que es genera una situació d'estrès hídric.

Malgrat que algunes regions de la conca mediterrània poden assolir valors anuals de precipitació comparables als d'altres biomes no deficitaris hídricament, l'estacionalitat de les pluges, amb una marcada variabilitat intra i interanual, accentuen la cruesa del clima. La violència que sovint acompanya les pluges, fruit del contrast de temperatures entre l'aire i l'aigua, l'orografia del territori i l'alteració dels cursos naturals dels torrents per l'activitat antròpica, incrementen l'erosió i la pèrdua de sòl, element necessari per al desenvolupament dels éssers vius.

El gràfic de precipitacions mostra com la riba nord de la Mediterrània rep bastant més pluja que les ribes est i sud. Els valors utilitzats per realitzar el gràfic s'han obtingut dividint les precipitacions mitjanes del període 1961-1990 per a cada país, entre la superfície de terres nacional. Aquest valor mitjà no permet veure les diferències regionals que existeixen en el si de cada país. La major disponibilitat d'aigua es troba als països dels Balcans (Albània al capdavant amb 1.558 l/m²) i la menor a Egipte (52 l/m²) i Líbia (56 l/m²).

Precipitacions a la Mediterrània (l/m²) (1961-1990)

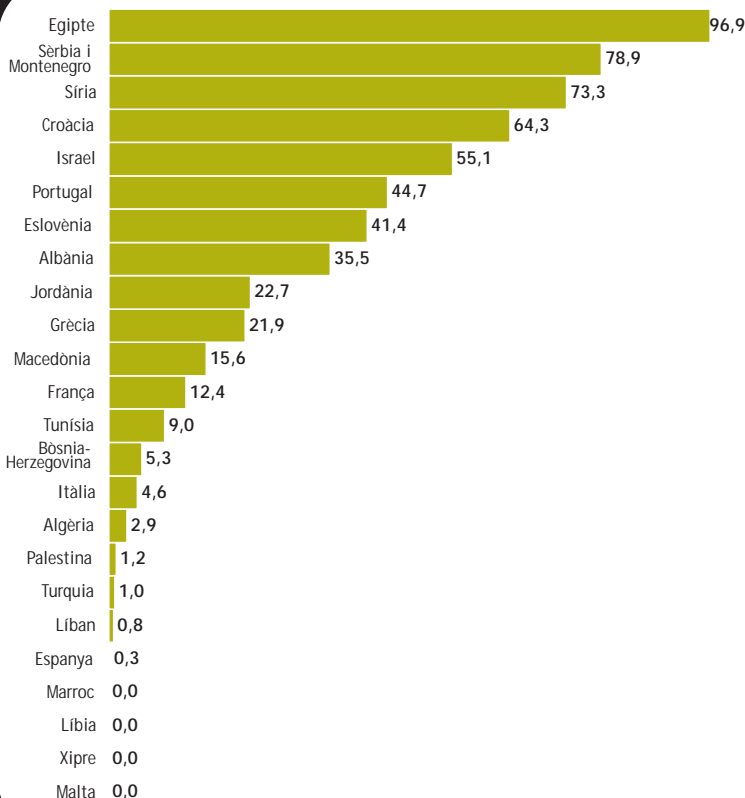
▶ Elaboració pròpia. IPCC i FAOSTAT

Dependència i conflicte ▶

Egipte, ho hem vist abans, és el país de la Mediterrània amb el volum de precipitacions més baix, però alhora pràcticament el 100% de la seva agricultura es realitza en regadiu. La necessitat d'aigua la satisfà a partir del Nil, però aquest és un riu que té els seus orígens molt lluny de les fronteres egípcies, a Etiòpia i Uganda. L'escassetat d'aigües pròpies fa que la dependència d'Egipte respecte de l'exterior, pel que fa a la disponibilitat d'aigua, sigui pràcticament total. Per tal d'evitar disputes pel control de l'aigua amb el Sudan, país veí per on circula el Nil abans no entra a Egipte, el 1958 es va signar un acord entre els dos països sobre la distribució del cabal del riu.

La situació de dependència hídrica no és un fenomen aïllat a la Mediterrània, la seva resolució, però, no sempre segueix les vies diplomàtiques: Síria, per exemple, té una gran dependència respecte a l'aigua que ve de Turquia i ja hi ha hagut fortes tensions entre ambdós països a conseqüència del projecte turc a Anatòlia, amb la construcció de diversos embassaments sobre el riu Eufrates. D'altra banda, l'ocupació dels Alts del Golan per part d'Israel, té com a un dels principals objectius el control del subministrament de l'aigua que circula per territoris de Jordània, Síria i Líban i de la qual Israel n'és dependent. Amb el temps, els conflictes pel control de l'aigua, especialment en aquells països amb greu estrès i dependència hídrica, es poden veure incrementats a mesura que les poblacions creixen i la utilització de l'aigua en l'agricultura sigui ineficient o s'utilitzi amb conreus poc adequats que requereixen molta aigua.

Dependència exterior de recursos hídrics (%) (2000)

▶ Elaboració pròpia. FAOSTAT

DCIDOB 96. **Desenvolupament rural a la** **Mediterrània.**

Activitat agrícola a la Mediterrània.

ACTIVITAT AGRÍCOLA A LA MEDITERRÀNIA ▶

Malgrat l'aparent homogeneïtat paisatgística de la Mediterrània, si més no els països que hi pertanyen comparteixen el mateix bioma, els elements que diferencien l'activitat agrícola són importants. En alguns casos les raons són climàtiques, com el desigual règim de pluges; altres vegades són les diferències socioeconòmiques entre les ribes nord, sud i est, associades a la propietat de la terra, les polítiques agràries nacionals, l'especialització en la producció o les inversions realitzades.

Tanmateix, i malgrat les desigualtats existents, hi ha un fet que és comú a tota la Mediterrània: com a mínim els darrers 40 anys, el percentatge de població activa que treballa al camp ha disminuït, entre un 2% (Eslovènia) i un 43% (Algèria). Aquestes dades, però, no sempre es tradueixen en un abandonament del camp, ja que l'increment de població de molts països té un efecte estadístic destacat: en termes absoluts la població activa agrícola a Algèria, com en altres set països de la regió, s'ha incrementat durant el mateix període. Però a la majoria de països aquest fenomen s'acompanya d'una pèrdua de teixit social que, més enllà de la seva funció productiva, exerceix un rol de garant de valors patrimonials i culturals.

Ocupació de l'espai ▶ El paisatge de la Mediterrània s'ha anat modificant al llarg de segles de la mà de l'ocupació humana i de la seva utilització dels recursos. L'aprofitament de terres per a l'agricultura a partir de zones boscoses, per exemple, ha estat una actuació normal al llarg dels anys, de manera que s'ha generat el paisatge típic mediterrani on els camps agrícoles, de mida mitjana, s'alternen amb bosquets i bosquines, matollars i pastures, esquitxats per petits nuclis urbans.

En alguns casos, però, les millors terres per a l'agricultura s'han vist afectades per l'especulació urbanística o la creació d'infraestructures, de manera que l'agricultura, mancada d'aquestes terres, s'ha vist empesa cap a sòls menys productius.

Malgrat tot, la necessitat de mantenir una producció agrícola quantitativament important en una regió limitada climàticament, obliga a ocupar una gran superfície del territori.

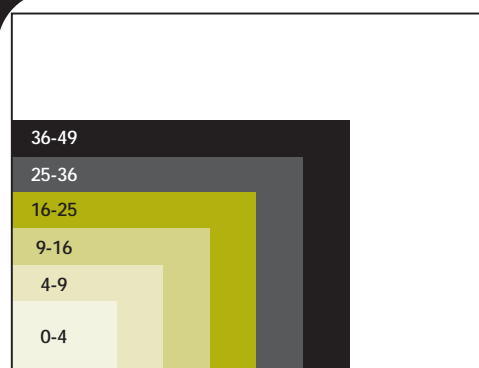
El gràfic mostra el percentatge de terres de cada país que es destina a l'agricultura. Els percentatges varien molt entre els diferents països i van des de valors inferiors al 4% del territori, en països de gran extensió i molt desèrtics (Líbia, Egipte i Algèria), fins a valors superiors al 35% d'aprofitament agrícola del territori, com ara Turquia, Espanya o Itàlia.

El treball de la terra ▶ La tinença de les terres per part dels agricultors, molt lligada a les reformes agràries, ha estat un factor clau al llarg de la història de l'agricultura per tal de deixar enrere pòsits feudals. Si més no, aquesta ha estat, i encara és, una lluita reivindicada arreu del planeta.

Tanmateix, entrat el segle XXI, al camp mediterrani conviuen petites explotacions familiars (sovint de subsistència) i grans complexes agroindustrials altament mecanitzats, juntament amb estructures tradicionals que requereixen d'una mà d'obra abundant.

Aquesta varietat de sistemes d'explotació es manifesta en la mitjana d'hectàrees treballades per cada agricultor als diferents països de la Mediterrània. El gràfic ens mostra països on l'agricultor disposa de poca terra per treballar –petites explotacions familiars com a Egipte (0,4 hectàrees per agricultor) o Albània (0,9)– i també països on l'extensió mitjana arriba a valors de fins a 25 hectàrees a França, reflectint realitats força diferents.

Superfície agrícola* respecte a la superfície de terres del país (%) (2002)

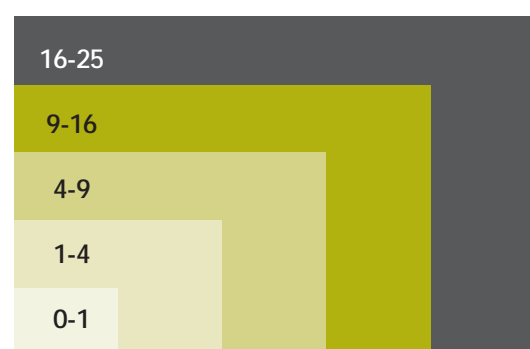

- Líbia (1,2), Egipte (3,4) i Algèria (3,5)
- Jordània (4,5)
- Eslovènia (9,8) i Xipre (12,2)
- Israel (19,5), Marroc (20,8), Bòsnia-Herzegovina (21,3) i Macedònia (24,1)
- Albània (25,5), Croàcia (28,4), Síria (29,5), Portugal (29,6), Grècia (29,8), Líban (30,6), Malta (31,3), Tunísia (31,6) i França (35,6)
- Sèrbia i Montenegro (36,5), Turquia (37,1), Espanya (37,5) i Itàlia (37,6)
- Total superfície de terres del país

*S'ha considerat com a superfície agrícola les terres de conreus permanents, però no les praderies i pastures permanents

▶ Elaboració pròpia. FAOSTAT

Nombre mitjà d'hectàrees treballades per cada agricultor (2003)

- Egipte (0,4) i Albània (0,9)
- Turquia (1,9), Jordània (2,1), Marroc (2,2), Algèria (3,0), Síria (3,4) i Xipre (3,8)
- Sèrbia i Montenegro (4,2), Portugal (4,6), Malta (5,0), Tunísia (5,1), Grècia (5,3), Macedònia (5,9), Israel (6,3) i Líban (7,5)
- Itàlia (9,6), Croàcia (11,0) Eslovènia (13,2) i Bòsnia-Herzegovina (13,8)
- Espanya (16,1), Líbia (22,2) i França (25,1)

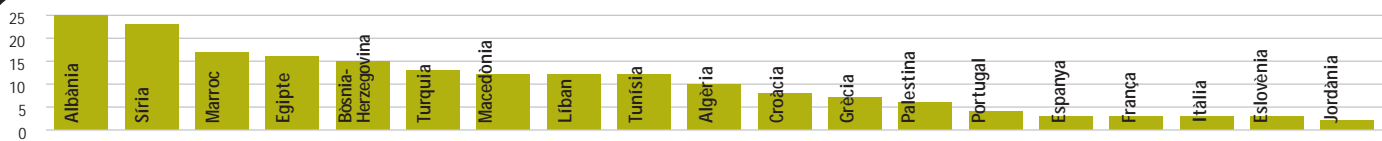
▶ Elaboració pròpia. FAOSTAT

El valor econòmic de l'agricultura >

L'activitat agrícola és de vital importància arreu de la Mediterrània. La seva multiplicitat de funcions, més enllà del seu paper primordial de productor d'aliments, inclou aspectes tan rellevants com la preservació del patrimoni cultural i natural de molts pobles, en consonància amb les propostes més actuals de desenvolupament rural. Aquesta multifuncionalitat no està contemplada a les estadístiques oficials sobre l'aportació de l'agricultura a la societat, entre d'altres motius per la dificultat d'incorporar valors intangibles a la comptabilitat nacional, oferint una imatge no del tot real del rol del sector. Tenint en compte aquestes limitacions, és bo igualment fer una lectura del següent gràfic que resumeix l'aportació de l'agricultura al PIB de cada país. D'aquesta manera es poden diferenciar

aquells països –com Albània o Síria– on aquest sector té un pes molt gran per a l'economia del país (entre un 23% i un 25% del PIB), i per tant molt dependents de les fluctuacions dels preus dels productes agrícoles, d'aquells en els que –com França, Espanya o Itàlia– l'agricultura suposa una participació relativament petita del PIB nacional (al voltant del 3%), malgrat que tingui un paper decisiu en la cohesió territorial i en la defensa dels valors esmentats. A escala macroeconòmica, la liberalització dels productes agrícoles en els mercats internacionals i la supressió dels aranzels a la seva exportació –objectiu defensat pels països en desenvolupament davant la resistència de la mateixa UE– beneficiaria més el primer grup de països que el que podria perjudicar el segon grup la desaparició del proteccionisme mantingut fins avui.

Importància econòmica del sector agrari (% del PIB) (2003)

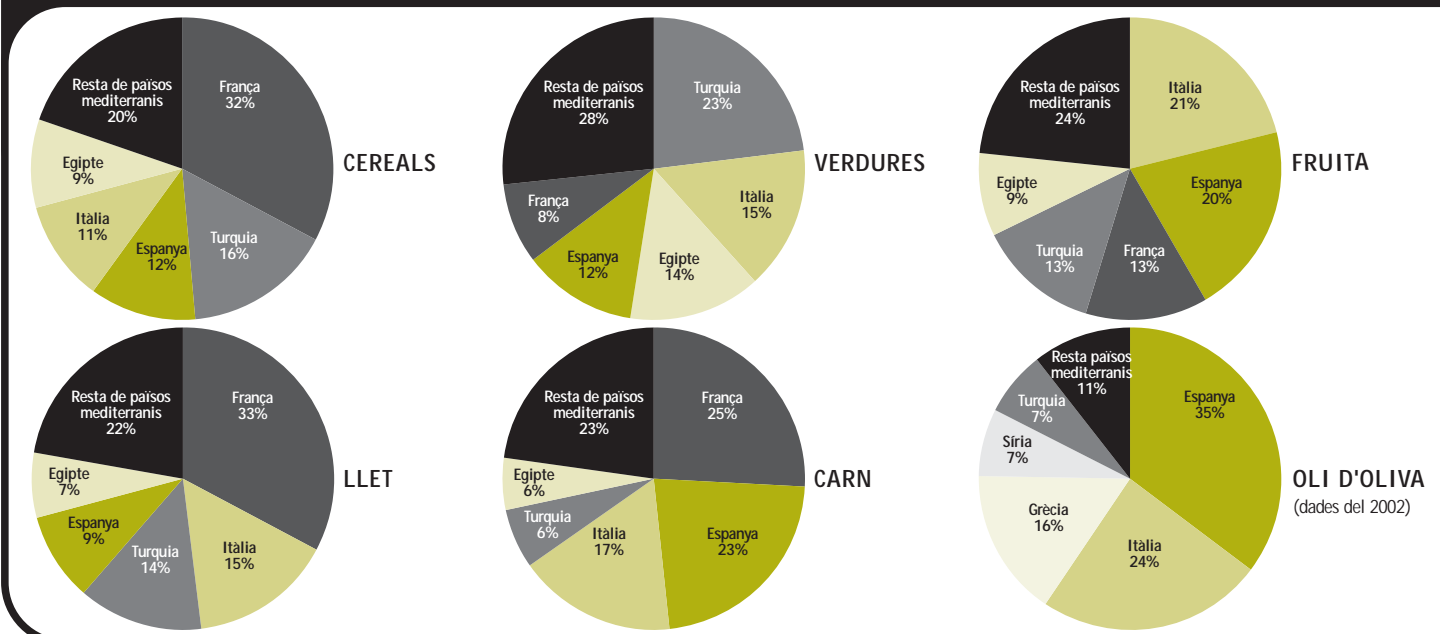
► Elaboració pròpia. Banc Mundial

Productes mediterranis >

La producció dels principals productes agrícoles i ramaders a la Mediterrània es troba gairebé tota en mans de cinc països: França, Turquia, Espanya, Itàlia i Egipte. Aparentment, aquest fet està associat a la major disponibilitat de terres de conreu, tot i que no sembla aquest el cas d'Egipte que compensaria el seu dèficit de terres amb una irrigació més gran (vegeu annex de l'aigua).

Aquests cinc països, conjuntament, van produir l'any 2004 entre el 72% i el 80% –segons els casos– del total de cereals, llet, verdures, carn i fruita de la producció mediterrània. Només es modifica aquesta relació de països en referir-nos a l'oli d'oliva, producte per excel·lència de la cuina mediterrània, on Grècia i Síria hi participen de forma important en detriment d'Egipte i França.

Principals països productors (% del total de producció mediterrània) (2004)

► Elaboració pròpia. FAOSTAT

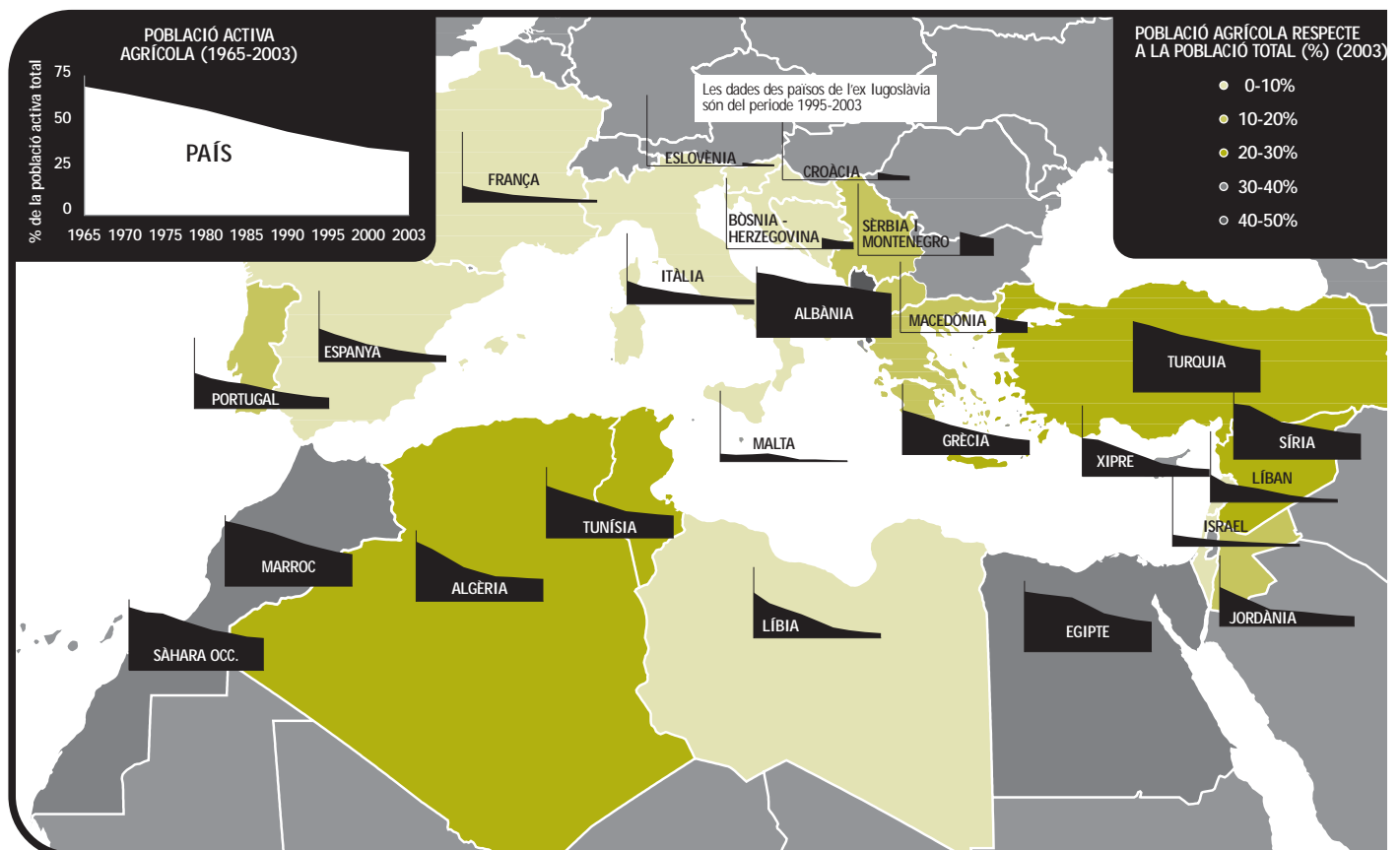
ACTIVITAT AGRÍCOLA A LA MEDITERRÀNIA

La davallada de la població agrícola ▶

Els darrers anys s'ha produït un degoteig constant de població que abandona el treball al camp. Aquest fenomen, molt evident als països de la UE, no és gaire diferent del que es viu en altres zones de la Mediterrània. Les causes per les quals s'abandona el camp sí poden ser-ho.

La mecanització de les feines del camp ha fet innecessària la quantitat de mà d'obra que es necessitava anys enrere. La concentració parcel·laria que acompanya la intensificació del camp fa que moltes petites explotacions no resultin rendibles i s'abandonin. Als països benestants de la conca mediterrània, les terres es poden vendre als grans complexos agroindustrials i treure'n un benefici econòmic; a molts països pobres, en canvi, la pèrdua de rendibilitat econòmica –accelerada per la desestabilització dels mercats i la caiguda de preus (vegeu annex de la PAC)– obliga molts camperols a abandonar les seves terres a la cerca de millors oportunitats laborals ja sigui a la ciutat o a l'estranger.

En el mapa adjunt, els colors de fons es relacionen amb el percentatge de població agrícola de cada país. Aquesta població és la que depèn directament del camp, tot i que no hi treballi. En un extrem hi trobem Eslovènia amb només un 1,4% de població agrícola; a l'altre extrem Albània, on més del 46% de la població viu del camp. Els petits gràfics que l'acompanyen expressen el declivi de població activa agrícola entre 1965 i 2003 que, sense excepció, han experimentat tots els països de la conca, i que aquí s'expressa com a percentatge de la població activa agrícola respecte a la població activa total. Per exemple, el 1965 la població activa agrícola de Turquia (35,4 milions de persones) representava el 74,7% de la població activa del país, mentre que el 2003 aquesta xifra s'havia reduït a 20,7 milions de persones, representant el 44,1% de la població activa.

▶ Elaboració pròpia. Font: FAOSTAT

DCIDOB 96. **Desenvolupament rural a la** **Mediterrània.**

Selecció de Documents de la Base de Dades CIDOB

Selecció de Documents de la Base de Dades CIDOB

ANDERSON, Kym (ed.); JOSLING, Tim (ed.) ▶ *The WTO and agriculture*. Vol. I. Cheltenham, UK [etc.]: Edward Elgar, 2005. 597 p. (Sig.: 55011-L)

ANDERSON, Kym (ed.); JOSLING, Tim (ed.) ▶ *The WTO and agriculture*. Vol. II. Cheltenham, UK [etc.]: Edward Elgar, 2005. 523 p. (Sig.: 55012-L)

ANANIA, Giovanni (ed.); BOHMAN, Mary E. (ed.); CARTER, Colin A. (ed.) [et al.] ▶ *Agricultural policy reform and the WTO: where are the heading?* Cheltenham, UK [etc.]: Edward Elgar 2005. 648 p. (Sig.: 55007-L)

ARCE BORDE, Rafael de; ESCRIBANO FRANCÉS, Gonzalo ▶ "El impacto de la liberalización comercial agrícola euromediterránea". *Boletín ICE económico*. No. 2706 (octubre-noviembre 2001), p. 25-39. (Sig.: 44216-I.C.E.-S 2706/01)

AZNAR SÁNCHEZ, José Angel ▶ "El sector agrario en Marruecos". *Boletín ICE económico*. No. 2747 (noviembre 2002), p. 23-33. (Sig.: 47513-I.C.E.-S 2747/02)

BRINBAUM, Dominique; FELLMANN, Thierry; BIGOU, Daniel (et al.) ▶ "La PAC est-elle dommageable aux pays en développement?" *Problèmes économiques*. No. 2841 (janvier 2004), p. 18-22. (Sig.: 50054-P.Ec. 2841/04)

BURGUILLO CUESTA, Mercedes ▶ "La revisión intermedia de la PAC y el desarrollo rural sostenible". *Boletín ICE económico*. No. 2831 (enero 2005), p. 29-37. (Sig.: 52278-I.C.E.-S 2831/05)

"La crisis del agua en los países mediterráneos" ▶ *Política exterior*. Vol. X, no. 53 (septiembre-octubre 1996), p. 179-190. (Sig.: 23170-Po.E. 53/96)

CRUZ MACEÍN, José Luis ▶ "Desarrollo rural sostenible y cooperación". *Revista española de desarrollo y cooperación*. No. extraord. (2005), p. 5-25. (Sig.: 52986-R.E.D.C. extra/2005)

DESRUÉS, Thierry ▶ *Estado y agricultura en Marrueco: trayectoria de la política agraria y articulación de intereses (1956-2000)*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 2004. 334 p. (Sig.: 51771-L)

GRAIN ▶ "Investigación agrícola: glosario". *Biodiversidad*. No. 43 (enero 2005), p. 10-18. (Sig.: 52115-Bio. 43/05)

GRASA, Rafael (ed.); ULIED, Andreu (ed.) ▶ *Medio ambiente y gobernabilidad: diagnóstico y sostenibilidad en el Mediterráneo*. Barcelona: Icaria, 2000, 342 p. (Sig.: 42159-L)

KHADER, Bichara ▶ "La geopolítica del agua en el Mediterráneo". *Política exterior*. Vol. VIII, no. 39 (junio-julio 1994), p. 160-174. (Sig.: 13456-Po.E. 39/94)

KLOHN, Wulf; APPELGREN, Bo ▶ "Agua y agricultura". *Revista CIDOB d'afers internacionals*. No. 45-46 (abril 1999), p. 105-126. (Sig.: 47629-A.I. 45-46/1999)

LAGARDE, Olivier de ▶ "Quelle politique agricole pour l'Europe?". *Problèmes économiques*. No. 2841 (janvier 2004), p. 6-12. (Sig.: 50053-P.Ec. 2841/04)

CACHEUX, Jacques Le ▶ "L'agriculture européenne en jachère?". *Problèmes économiques*. No. 2841 (janvier 2004), p. 1-5. (Sig.: 50052-P.Ec. 2841/04)

MAHÍA CASADO, Ramón; ARCE BORDA, Rafael de; ESCRIBANO FRANCÉS, Gonzalo ▶ "La protección arancelaria al comercio agrícola mundial diez años después de la firma del acuerdo sobre agricultura de la Ronda Uruguay". *Información comercial española. Revista de economía*. No. 820 (enero-febrero 2005), p. 223-233. (Sig.: 53700-I.C.E.-M 820/2005)

MASSOT MARTÍ, Albert ▶ "La multifuncionalidad agraria, un nuevo paradigma para la reforma de la PAC y de la Organización Mundial del Comercio". *Revista de derecho comunitario europeo*. No. 11 (enero-abril 2002), p. 45-84. (Sig.: 44830-R.D.C. 11/02)

MASSOT MARTÍ, Albert ▶ "La reforma de la Política Agrícola Común de junio de 2003: resultados y retos para el futuro". *Boletín ICE económico*. No. 2817 (septiembre-octubre 2004), p. 35-55. (Sig.: 51584-I.C.E.-S 2817/04)

PERELLI, Augusto ▶ *Asentamientos humanos y paisajes agrarios*. Barcelona: CIDOB edicions, 2004. 76 p. (Sig.: 52744-L)

"La reforma intermedia de la Política Agrícola Común" ▶ *Boletín ICE económico*. No. 2776 (septiembre 2003), p. 3-7. (Sig.: 49084-I.C.E.-S 2776/03)

ROMERO RODRÍGUEZ, José J. (coord.) ▶ *Los efectos de la política agraria europea: un análisis crítico*. [Bilbao]: Desclee De Brouwer, 2002. 236 p. (Sig.: 48423-L)

ROUX, Bernard (dir.); GUERRAOU, Driss (dir.) ▶ *Les zones défavorisées méditerranéennes: études sur le développement dans les territoires ruraux marginalisés*. Paris [etc.]: L'Harmattan; Casablanca: Toubkal, 1997. 361 p. (Sig.: 41486-L)

SARRIS, Alexander; BLANDFORD, David; REIG, Ernest (et al.) ▶ "Globalización y mundo rural". *Información comercial española. Revista de economía*. No. 803 (noviembre-diciembre 2002), p. 9-116. (Sig.: 47710-I.C.E.-M 803/02)

SUMPSI, José M^a.; ATANCE, Ignacio ▶ *La ampliación al Este de la Unión Europea: implicaciones agrarias*. [Madrid]: Academia Europea de Ciencias y Artes, Delegación española, 2003. 74 p. (Sig.: 53426-D.)

TANGERMANN, Stefan ▶ "L'OMC et l'avenir de la politique agricole commune". *Problèmes économiques*. No. 2767 (juin 2002), p. 12-15. (Sig.: 47149-P.Ec. 2767/02)

TIÓ SARALEGUI, Carlos ▶ "La reforma de la Política Agraria Común (PAC) en los sectores del aceite de oliva, algodón y tabaco". *Análisis del Real Instituto Elcano*. No. 11 (julio 2004), p. 4-8. (Sig.: 54108-RIE-ARI 11/04)

TUBIANA Laurence; GIORDANO, Thierry; THOYER, Sophie (et al.) ▶ "Los intercambios agrícolas entre la Unión Europea y los Países Terceros Mediterráneos". *Meridiano CERI*. No. 29 (octubre 1999), p. 15-18. (Sig.: 42437-CERI_MC 29/00)